Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 140 (13140) | 1986 чылдың июнь 15, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

ССРЭ-ниң Нефтепродуктулар хандырылга талазы-биле күрүне комитединиң каттыжыышкыннарының, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылчыннарын, инженер-техниктиг ажылдакчыларын болгаш албан-хаакчыларын ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Он бирги беш чылдың даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге чедип алган чедиишкиннери дээш шаңнаары болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

«ХҮНДҮЛЕЛДИҢ ДЕМДЭЭ» ОРДЕН-БИЛЕ

Пужунай Борбай-ооловна **Моңгуш**—Кызыл нефтебаазазының бензин кудукчузу.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ОРДЕНИНИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ

Максим Савельевич **Вяткин**—Балгазын нефтебаазазының кежүп чоруур автозаправка станциязының чолаачызы.

«КҮШ-АЖЫЛЧЫ ШЫЛГАРАЛ ДЭЭШ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ

Валентина Александровна **Плотникова**—Кызыл нефтебаазазының автозаправка станциязының операторузу.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **А. ГРОМЫКО.**

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.**

Москва, Кремль.
1986 чылдың июнь 3.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң июнь 13-те болган хуралынга партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринче дүүштүр ажылдап кылган, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге ону белеткеп дооскан 1986—1990 чылдарда чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының кол-кол көргүзүглерин чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң ажылдап кылганы, СЭКП-ның XXVII съездизиниң байысканы болгаш чүүлдүг деп көргени: совет ниитилелдиң хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязы он ийиги беш чылдың планында барымдаалаттынган деп хуралга демдеглээн. Планның төлевилели экономиканың темпизин болгаш хөгжүлдениң ажыктыын бедилдеринче, совет улустуң чаагай чоруун улам ыңай бедидерин хандырарынче, чурттуң камгаланыр аргалыын чогуур деңнелге тургузарынче угланган. Ол сорулгалар-биле эртем-техниктиг депшилгеге үндезилээн улус ажыл-агыйын хөгжүлдениң интенсивтиг оруунче шиитпирлиг-биле шилчидерин боттандырары көрдүнүп турар.

Ажылдап турар бүдүрүлге аппаратының техниктиг калбак эде чепсегленишкинин, экономиканың шынар талазы-биле эде тургузуушкунунуң хемчеглерин тодараткан. Ол сорулга-биле машина тудуушкунуң болгаш бүгү улус ажыл-агыйының техниктиг деңнелин тодарадыкчы турар өске-даа адырлары мурнады хөгжүдерин хандырбышаан, чогуур капиталсалыышкыннарны үндүрери болгаш материалдыг курлавырларны ажыглаары көрдүнүп турар.

Материалдыг болгаш күш-ажыл курлавырларының немей өзүлдези көскүзү-биле эвээжээн турда, бедик эчис түңнелдерни чедип алыр сорулга салдынып турар. Ынчангаш курлавырлар камналгазы чиг-этке, оттулар чүүлге болгаш энергетикага улус ажыл-агыйының улам өзүп турар хереглелдерин хандырарының чугула дөзү болу бээр болгаш дагын ажыглаар курлавырларны сайгарылгаже кирерин дыка көвүдээр. Программныг сорулгалар — перспективалыг үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң делегейде бедик деңнелин чедип алырын шиитпирлээринче угланган комплекстиг хемчеглерни тодараткан. Продукцияның техниктиг деңнелин болгаш шынарын шыңгыызы-биле бедидер арганы бээр турар чамдык экономиктиг болгаш организастыг айтырыгларны шиитпирлээри көрдүнүп турар.

План төлевилелинде көрдүнген ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидериниң темпилерин шапкынчыдары экономиканың хөгжүлдезинге социал угланыышкынны күштелдирер талазы-биле партияның айтыышкынын чайгылыш чок боттандырарының, совет кижилерниң чаагай чоруун улам ыңай күзүрерниң материалдыг үндезинин тургузар. Амыдырал хандырылгазының адырын дүрген хөгжүдери-биле чергелештир чоннуң хереглел барааннарын бүдүрерин көвүдедири, ооң хереглел шынарларын экижидери болгаш ассортиментизин калбартыры чоннуң хереглелдерин хандырарының деңнелин боттуу-биле бедидер арганы бээр. Чуртталга тудуун улам ыңай калбартыр болгаш социал-культураның бүгү адырларының материалдыг баазазын быжыглаарының хемчеглери көрдүнүп турар.

Эргелеп башкарылга болгаш планнаашкын системазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле тодаргай угланыышкынныг ажылдың, чурттуң экономиказының мурнунда турар сорулгаларны шиитпирлээринге ажыл-агый механизминиң салдарын күштелдирериниң эргежок чугулазын Политбюро айтып, беш чыл планының төлевилелинде көрдүнген улус ажыл-агыйының өзүлдезиниң бедик темпилери чурттуң бүгү ажылчы чоннарының күжениишкиннерин шалыпкын мобилизастаарын, оларның чогаадыкчы чорууң болгаш инициативазын бүгү талалыг хөгжүдерин негеп турарын демдеглээн.

Совет Эвилели биле акы-дунмалышкы социалистиг чурттарның экономиктиг хөгжүлдезиниң планнарын таарыштырып башкарар, оларның эртем-техниктиг кады ажылдажылгазын, бүдүрүлгелер болгаш каттыжыышкыннар аразының бүдүрүлге талазы-биле дорт харылзааларын ханыладыр талазы-биле ажылды улам ыңай күштелдирер сорулгаларны онзагай тодарадып көргүскен.

1986 чылдың июнь 10-11 хүннеринде Будапештиге болуп эрткен Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг консультативтиг комитединиң ээлчеглиг чөвүлел хуралының ажылынга киришкен совет делегацияның отчёдун чугаалажып көргеш, тургустунуп келген делегей байдалын эвилелчи чурттарның дээди деңнелдиг удуртукчуларының коллективтиг-биле анализтээниниң чугула ужур-дузалыг болуп турарын Политбюро демдеглээн.

Делегейде байдалдың дүжүүрлүг чорууунуң кол чылдагааны — АКШ-тың администрациязының Женева дугуржулгаларынга дүүштүр хөделир, улустарның күзел-соруун тооп көөр хөңнү чок айыылдыг даштыкы политиктиг угланыышкыны, империи, делегейни хөме алган идээргек үүлгедиишкиннери болуп турар. Бо нарын байдалдарда акы-дунмалышкы чурттар политиктиг чугаалажыышкынны камгалаары болгаш ханыладыры дээш туржуп, чепсегленишкинниң кызыгаарлаарының, делегей байдалын экижидериниң, күрүнелер аразынга боттуг кады ажылдажылганың аргаларын кызымаккайы-биле дилээрин уламчылаарын боттарының хүлээлгези деп санап турар. Ол принципиалдыг угланыышкынны айыыл чок тайбыңны тургузарының боттуг оруктарын тодараткан башкарыкчы партияларның съездилериниң шиитпирлеринде тодараткан.

Массалыг узуткааашкынның боо-чепсээн бүрүнү-биле узуткаар талазы-биле ССРЭ-ниң идип үндүрген программазын, ядролуг шенелделерни болдурбас талазы-биле тодаргай базымнарны, ядролуг болгаш космостуң боо-чепсээниң талазы-биле совет-америк чугаалажыышкыннарга совет делегацияның туружун Политбюронуң хуралы деткээн. ПКК-ның хүлээп алганы Европага чепсектиг күштерни болгаш анаа боо-чепсекти калбак хемчээлдиг-биле кызырарының программазы боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр дээш демиселге чаа чугула салыышкын болуп турар.

Социалистиг күрүнелерниң камгалалдың шериг-политиктиг эвилелин улам ыңай быжыглаарының, оларның янзы-бүрү адырларга кады ажылдажылгазын хөгжүдериниң чугулазын чөвүлел хуралга бадыткаан. Делегей херектеринге, айыыл чок чорукту хандырарынче, ядролуг дайынның айыылын чайладырынче болгаш бүгү-ниити тайбыңны быжыглаарынче угланган бир демниг, даштыкы политиктиг угланыышкынны амыдыралга боттандырарынга улам идепкейлиг-биле чаңгыс аай хөделириниң ужур-дузалыын демдеглээн.

Эш М. С. Горбачевтуң Венгр Улус Республиказынга найыралчы аян-чоруунуң түңнелдерин, ВСАП-тың Чиңгине секретары Я. Кадар-биле болгаш өске-даа венгр удуртукчулар-биле оон ужуражылгаларын Политбюро чугаалажып көрген болгаш чүүлдүгзүнген. Үениң идип үндүрүп турары социализм хөгжүлдезиниң принципиалдыг бүгү айтырыгларының, акы-дунмалышкы чурттарның демниг харылзааларын сайзыраңгайжыдар талазы-биле СЭКП болгаш ВСАП-тың үзел-бодалдары бүрүн чаңгыс аай болуп турарын Политбюро сеткил ханыышкынныг демдеглээн. Чүректиң ханызындан база найыралчы байдалга, ийи чурттуң иштики хөгжүлдезиниң болгаш делегейге политиказының чугула айтырыгларының талазы-биле ханы анализтиг база санал-онал солчулгазының байдалынга Будапештиге болуп эрткен ужуражылгалар болгаш беседалар Совет Эвилелиниң болгаш Венгрияның улустарының үндезин эрге-ажыктарынга дүүшкен үре-түңнелдерлиг совет-венгр кады ажылдажылгага чаа идигни берип турар. Ол аян-чоруктуң түңнелдеринге үндезилээн дугуржулгаларны херек кырынга боттандырар талазы-биле даалгаларны совет, партия, күрүне, ажыл-агый органнарынга берген.

Партия болгаш күрүне тургузуунуң, а ол ышкаш совет даштыкы политиканы амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык өске-даа айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга чугаалажып көрген болгаш чогуур шиитпирлерин хүлээп алган.

ОРБИТАГА ҮШ АЙ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. Леонид Кизим болгаш Владимир Соловьев оларның чер чоогунуң орбитазынга ажылының үшкү айы доозулган.

«Салют-7»—«Союз Т-15» болгаш «Космос-1686» эртем-шинчилел комплекизиниң иштинге астрофизиктиг болгаш геофизиктиг шинчилелдерни, биологтуг болгаш техниктиг экспериментилерни, космонавтыларның медицина талазы-биле контроль шинчилелдерин чорудкан.

Черниң бойдус курлавырларын шинчилээриниң болгаш бойдусту шинчилеп көөрүнүң программазын ёзугаар экипаж курлаг черлер болгаш далайлар девискээриниң янзы-бүрү черлеринге стацзонарлыг фотоаппараттар болгаш спектрометрлиг аппаратура-биле элээн каш бөлүк чуруктарны тырттырганнар.

Июнь 13-те космонавтылар ажыл шагының хөй кезиинде геофизиктиг шинчилелдерни кылган. Чуруктар тырттырарынга Украинаның, Краснодар болгаш Ставрополь крайларының, Закавказье республикаларының девискээрлери, Кара болгаш Каспий далайлар акваториязы шилип алдынган.

Ол ышкаш велоэргометрге болгаш маңнаарынга таарыштырган черге ийи шак иштинде күш-дамыр тренировказын кылыры планнаттынган.

Медицина хандырылгазының бөлүүнүң түңнелдерин ёзугаар алырга, орбитага ужудуушкунунуң үш айларының соонда Леонид Кизим болгаш Владимир Соловьев оларның ажылдаар арга-шинээзи бедик болгаш кадыының байдалы эки болуп турар.

«Салют-7» станцияда ажыл ужудуушкунунуң көрдүнген графигинге дүүштүр уламчылап турар.

ЧЕР-ЧЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

КҮҮСЕДИПКЕН

БАЙ-ХААК. Таңды районнуң ажыл-агыйлары күрүнеге сүт садар чартык чыл планын күүседир дээш шудургу ажылдап турар. Оът-сигенниң үнүп келгени-биле сүт саалдазы көвүдээн. Ол үениң чогумчалыг ажыглаары малчыннардан кончуг хамааржыр.

Районда Тока аттыг совхоз база «Сосновка» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын күүседипкен. Ол ышкаш «Коммунизмниң херели», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Революцияның чалбыыжы» совхозтар планын күүседириниң кырында келген.

Район чартык чылда күрүнеге 26500 центнер сүт садар тургаш, бо хүннерге чедир 24550 центнерни саткан.

ОНЧА-МЕНДИ

МУГУР-АКСЫ. Моңгүн-Тайга районда «ССРЭ-ниң 60 чылы» совхозтуң сарлык кадарчызы Х. С. Балай-оол 22 чыл иштинде ажылдап келген. Ол үениң иштинде дуржулгалыг кадарчы хөй-хөй тонна эътти күрүнеге дужааган. Ооң коданында 116 сарлык бар. Оон чаш төлдү онча-менди алыр дээш бүгү-ле аргаларны ажыглап турар.

БИСТИҢ КОРР.

ЧАЙЛАГЛАРДА

Малды эрте чайлагладырга, эки семирийр, а кужу шыырак мал кандыг-даа кышты тоовас, хүр ажар. Ынчангаш «Сүт-Хөл» совхозтуң дирекциязы, мал ажылының тускай эртемниглери, малчын бүрүзү малдың чайлагладыышкынын организастыг чорударын шиитпирлээн.

Бода-даа, шээр-даа малдарны кандыг черлерге, каяа чайлагладырының планын тургускан. Тус-тус коданнарга таарышкан одар-белчирлерлиг черлерни, серии тайгаларны шилип тыпкан. Совхозтуң Ак-Тал-Аксы, Кара-Чыраа сүт-бараан фермалары Хөндергейниң чаагай оъттуг, көктүг-шыктыг, чечек-чимис сагланнаан тайгазында кежүп четкилей бергилээн.

Чайлагларда барган инектерниң күш-деңгели хүннүң-не экижип, сүт-саан элбеп турар. Ол ышкаш чылгы, сарлык, өшкү Алдыы-Үстүү Ишкиннер, Шом-Шум, Хүүректиг, Көжээ дээш өске-даа тайгаларже чайлаглап үнгүлээн. Чайлагларже көжүп турар малчыннарны транспорт-биле доктаамал хандырып турар.

Малчыннар чайлаглаашкынны организастыг байдал-биле чорудуп, малдың семиртилгезин экижидип, чүм оът-сигенниг черлерни шилээштиң, элээн болгаш-ла оъттуг черлерже солуй кежерин дугурушканнар.

Б. ОНДАР.

Төрээн чуртка шынарлыг хөй дүк дээш

ГРАФИК ЁЗУГААР

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Бора-Тайга салбырында Чечектиг хойжу бригадазының коллективи бо чазын бригадир Мочак-оол Хертектиң удуртулгазы-биле Ак-Ооругда алды кодан хой кирер чаа кыргылда пунктузун кылып алган. Кыргылда чери электри-биле ажылдаар 24 чачылыг. Ам столовааны кылып турар. Кыргылда пунктузунда баштайгы эмчи дузазының аптечказы бар.

Ам мында баштайгы коданны кыргып эгелээн. Мурнакчы малчын Секен-оол Ондарның коданындан баштайгы хүнде 149 хойну кыргып, 189 кг дүкту алган. Амдызында бригаданың кыргыкчылары хойларны хол хачызы-биле кыргып турар. Ол хүн кыргыкчылар Сарыглар Бора-Саар, Ховалыг Дам-Дарый 10-12 хойну кыргаап, хүнүң маадырлары болган.

Кыргылдаы салбырда аныяк зоотехник Кара-кыс Моңгуштуң удуртулгазы-биле график ёзугаар чорудуп эгелээн.

О. КАН-ООЛ.
Сүт-Хөл район.

ПУНКТ БЕЛЕН

«Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының хойжулары Актың, Алаштың тайгаларынче чайлаглап көжер. Ынчалза-даа хойнуң кыргылдазын, чуулдазын салбырның төвүнге чорудар. Амгы үеде кыргылда пунктузунуң тевүн дерип доосkaн.

Бижиктиг-Хая салбырының хойжулары Час-Адырже чайлаглай берген. Аңаа хойнуң кыргылдазын, чуулдазын эртирер.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

Малга быжыг чем-суурну тургузаал

ХАЙНЫЫШКЫННЫГ

Кызыл районнуң «Көк-Тей» совхозунуң механизаторлары Оттук-Даштың Булуң-Бажы суггарылга системазының дузазы-биле өстүрген тарымал медени июнь 11-ден эгелеп кестирип эгелээн. Ында совхозтуң бот-орулга-чарылгалыг механизастаттынган звенозу ажылдап турар. Тарымал медени 90 гектар черде тараан, ону үш хүн дургузунда ыяап-ла доозарын механизаторлар хүлээнген.

Ногаарартыр үнгеш, кезер хуусаазында келген меле-сигенни «МТЗ-82» дээр ийи тракторнуң башкарыкчылары Юрий Ковев биле Алексей Кужугет кестирип киргеш, 45 гектарын ажаап апкан. Кыска чапсар арасында оларга ужуражы бердивис. Бригадир Василий Аёшин биле хоочун тракторист Юрий Ковев чай калында тракторда кошкан сиген кезер агрегаттың бистерин хынап, сүмелешкен орлар (чурукта). Сигенни агротехниктиг дүрүм ёзугаар кезери чугула. Ынчан ооң бо чылын алыр ийиги дүжүдү өзүүчел, чаагай болур ужурлуг дээрзин чугаалаадылар.

Механизаторлар ногаан массаны кезип доосkaш, мелениң дүрген кургаарын чедип алгаш, бөлгеш, пресстээр. Ооң соонда белеткээн мал чемин совхозтуң ол талазы-биле тускай комиссиязынга хүлээдир. Ынчангаш звено ажаалданы кыска хуусаада, шынарлыг, чаңгыс демниг доосkaш, Элегес-Аксында чайгаар үнген болгаш хөй чылдыг сигенниг ажаап алырынга дузалажырлар. Механизаторларның ажылдаар, чургтаарынга таарымчалыг байдалды совхоз тургускан.

Звенонуң база бир кижикчизи Алексей Кужугет культиватор сөөрткен трактору-биле 60 гектар кукурузаның бок үнүштерин хынамчалыг аштаан чор (чурукта).

Звено бот-орулга-чарылгаже кирген болганда, ында бичии-даа туруушкун кылыр, ол-бо чүве уреди дээр, кандыг-бир чылдагаан дилээр кижи чок. Олар эки ажылдаары-биле арасында чарышты боттары түңнеп турар. Хүнде кайы хире ажылдааның кежээ түңнеп чугаалажыр. Амдызында оларның шуптузу эки ажылдап турар. Кымның кайы хире ажылдааны медени мал чеми кылдыр белеткээн соонда тодараттынар.

С. КУУЛАР.

О. ОНДАРНЫҢ фотолары.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ЧӨП АЖЫГЛААР

Продукция сайгарарының хемчээлиниң база кылыгларын улуг кезиин бүдүрер талазы-биле планныг онаалдаларын республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери беш айларда ажыр күүсеткен. Эрткен чылдың бо үези-биле деңнээге, үлетпүр продукциязын бүдүрериниң өзүлдези 4,5 хуу болган. Ол чүл дээрге, алангы немей 2,8 миллион рубльдиң продукциязын бүдүрүп үндүргеш, 2,7 миллион рубльге сайгарганы ол боор турар.

Бо эрткен беш айларда пландан ажыр 36 муң тонна хөмүр-дашты, 2 миллион киловатт-шак электри энергиязын, 1,6 муң дөрбелчин метр сөңга блоктарын, 4,7 муң дөрбелчин метр эжик блоктарын, тудугга хереглээр 197 тонна чугайны, 0,7 муң кубометр чыып эптээр демир-бетонну, 4,2 муң тонна даг-дүгүн, 2,2 муң эжеш хөм идикти, 5,2 муң кубометр дилиг материалдарын, 73 муң рубльдиң мебель айылын, 33 тонна колбаса кылыгларын, 18 тонна кондитер кылыгларын бүдүрген. Эрткен чылдың беш айларынга көөрде, тудугга хереглээр чугайны 27,1 хуу, туйбуну 29,1 хуу, чыып эптээр демир-бетонну 19,2 хуу, даг-дүгүн 8,5 хуу, культура-амыдырал барааннарын 22,4, мал саржаан 31,3, чалаң сүт продукциязын 12,5 хуу хөйнү бүдүрген.

Үлетпүр бүдүрүлгелеринде ажылдап турар кижилерниң күш-ажылын шын организастап, даандырган ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң харысалгазын бедидип, бүдүрүлгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап келгениниң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планда көрдүнгенинден 3,1 хуу бедээн. Эрткен чылдаазындан 2,9 хуу өскен. Үлетпүр продукциязының өзүлдезиниң 73 хире хуузу күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң ачызында чедип алдынган. Үлетпүрнүң 43 бүдүрүлгелеринге үлетпүр продукциязының өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргениниң күзели-биле чедип алдынган.

Тудуг материалдарының үлетпүрүнге, арга-ыяш болгаш ыяш болбаазырадыр, металл ажылдап кылыр үлетпүрге бүдүрүлгени хөгжүдериниң темпилери дыка өскен. «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттар, Тываның электри четкилери, Одаар күл үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелери мурнакчыларның одуруунда чоруп турар. 22 бүдүрүлге бо чылдың январь 1-ден эгелеп ажыл-агыйны чорударының чаа байдалынга дүүштүр ажылдап кирген. Моон туделинде оларның хөй кезиниң бүдүрүлге көргүзүглери багай эвес боор турар. Продукция сайгарарының планын бо бүдүрүлгелер 101,6 хуу боттандырган, барааныг продукция бүдүрери 1,2 хуу улгаткан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планы база-ла күүсеттинген.

Ынчалза-даа алгы болгаш пиво заводтары, даараныглга фабриказы дээн чижектиг бүдүрүлгелер ам-даа эде тургустунуп чадап турар болгаш кол көргүзүглер талазы-биле күрүне планын күүселип шыдавайн барган.

Кол көргүзүглер талазы-биле беш айларның планныг даалгалары республикага ниитизи-биле күүсеттинген-даа болза, чамдык бүдүрүлгелер планныг онаалдаларын күүсетпээн болгаш эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге көргүзүглери база куду болган. Продукция бүдүрер болгаш ону сайгарар планын он бир бүдүрүлге күүсетпээн.

Бүдүрүлгелерге күш-ажылды биллилиг организастап, планныг онаалдаларны күүседиринче кижилерни ылаптыбиле углап-шиглевейн турарындан база социалистиг чарыштың ролюн улгаттывайн, ооң дээштиин чедип албайн турарының түңнелинде «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын, даараныглга фабриказы, алгы заводу, пиво заводу, Чадааның болгаш Кызыл-Мажалыктың септелге-техниктиг бүдүрүлгелери, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның демир-бетон кылыглар заводу, Тураның ыяш белеткээр пунктузу Бай-Хаактың болгаш Тураның хлеб заводтары хожудап, барааныг продукция бүдүрериниң хемчээлин кудулаткан.

Он ийи бүдүрүлге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле планын күүсетпээнинден 434 муң рубльдиң продукциязын чедир бербейн барган. Чамдык бүдүрүлгелерниң багай ажылдааныңдан туйбу, керамзит, кидис идик, даараныглга кылыглары, культура-амыдырал барааннары, хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглары бүдүрер талазы-биле план республикага ниитизи-биле күүсеттинмээн. 959 муң рубльдиң продукциязын чедир сөөртүп албааныңдан ниитизи-биле сайгарылга планы база күүсеттинмээн. Бо көргүзүглер талазы-биле планын 14 бүдүрүлге күүсетпээн.

Айда ортумак шалың төлевириниң өзүлдезиниң темпизи күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң темпизинден ушчок ажыг болган. «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, пиво заводу, «Тудуг кезектери» комбинат, даараныглга фабриказы, алгы заводу, Чадааның райүлетпүр комбинады, Тураның ыяш белеткээр пунктузу, Ак-Довурактың хлеб заводу бо талазы-биле багай ажылдааның демдеглээр херек.

Барааныг продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле план республикага ниитизи-биле күүсеттинген-даа болза, чамдык үлетпүр бүдүрүлгелери чиг эътти болгаш материалдарны доктаамал ажыр чарыгдап, карылгалыг ажылдап турар. «Тыва септелге тудуг» тресттиң тудуг кезектери заводу, Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың эът комбинаттары, сөөк далганы кылыр завод, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның демир-бетон кылыглар заводу, Шуурмактың ыяш белеткээр пунктузу акша-хөреңгини ажыр чарыгдаан.

Бо үстүнде четпестер-биле эптежир арга чок. Үлетпүрнүң шапкын хөгжүдер, ажылда четпестерни дарый чайладып, эде тургустунар дээш бар арга-курлавырларны долу ажыглап, курлавырларны ажыл-агыйжы ёзу-биле ажыглаарынче кичээнгейни күштелдирип, удуртулганың болгаш ажылдың стили болгаш арга-методтарын сайзыраңгайжыдып, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер дээш демисежир болза, хожудап турарлар-даа чок болур болгаш чылдың программазы чедиишкинниг күүсеттинип болур.

Советтер амыдыралы:

эде тургустунуушкун чоруп тур

ОКРУГКА АЖЫЛДЫ ИДЕПКЕЙЖИДЕРИ-БИЛЕ

СЭКП-ниң XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинге эш М. С. Горбачев «Бөгүн олар (Советтер) чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге массаларны мобилизастаарының эң-не ажыктыг звеноларының бирээзи болуп шыдаар болгаш болур-даа ужурлуг — деп демдеглээн.— Соңгукчулардан мандатты ап тура, эрге-чагырганың чер-чер органнары болунуң девискээринде амыдыралдың бүгү-ле талазы дээш харысалганы ап турар».

Тожу районда депутаттар, бүгү ажыл-ишчилер съездиниң айтыышкыннарын амыдыралга болгаш ажыл-агыйга дорт удуртулга болдуруп, оларны боттандырар дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Ынчангаш амгы үеде тургустунган кол айтырыг — ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларын шиңгээдип алыры, ажыл-херекти чаартыкчы ёзу-биле кылыры, организастыг чорукту болгаш сагылга-чурумну быжыглаары.

Съездиниң айтыышкыннарынга дүүштүр районда депутаттар хүн бүрү болгаш чүткүлдүг өөренир, ажылын чаа ёзу-биле эде тургузар хүлээлгелиг. Чүгле угаан-бодал-биле эде тургустунарын эвес, практиктиг ажыл-херектерни идепкейлиг боттандырарын амгы үе негеп турар. Маңаа четпестерни эскербес, чедип кылдынмайн турар чүүлдерни чогумчалыг кылдыр көргүзер, шүгүмчүлел кылырда ат-аддар барымдаалаар чүүлдер турбас ужурлуг. Ооң-биле чергелештир эки чүүлдү эки дээр, ооң дугуржулгазын нептередир, үлегерин өскелерге көргүзер, чарлаар, а четпестерни принципиалдыг ёзу-биле шүгүмчүлээр херек.

Бистиң районда күш-ажылы, хууда амыдыралы, хөй-нийти ажыл-херектерге киржилгези-биле өскелерге үлегерлиг депутаттар хөй. Ылаңгыя район Совединиң депутаттары, механизаторлар Э. Чукпанай, Л. Санмай-оол олар планныг онаалдаларын доктаамал күүседип, кывар-чаар материалдарның камналгазын чедип ап турар. Оларның эки ажылы чүгле ооң-биле кызыгаарлаттынмайн турар. Олар депутат хүлээлгелерин эки күүседип, соңгукчулар-биле доктаамал ужуражып, сессияларга саналдап, округтарда ажылы-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээринге, Советтерниң ажылының стилин болгаш методун чаа ёзу-биле эде тургузарынга идепкейлиг киржип турар. Бо эштерниң үлегерин өскелерге көргүзер, депутат бүрүзү шак ындыг идепкейлиг болурун чедип алыр дээш организастыг хемчеглерни районда, көдээ-даа Советтер ап турар. Бо ажыл чамдык черлерде эки түңнелдерин берип эгелээн.

Чоннуң төлээзи кижиниң күш-ажылчы көргүзүү өскелерден бедик болур ужурлуг. Бистиң районда чамдык депутаттарның чедип ап турар көргүзүү куду болур фактылар бар. Ындыглар-биле ажылды күштелдирип эгелээн бис. А мурнакчыларга чоң идегелди катап-катап көргүзүп, чер-чер Совединге улай-улай соңгуп турар. Төлептиглер — хойжулар В. О. Ак, А. Л. Кол, саанчы М. С. Бараан оларны район Совединге ийи-ийи удаа соңгаан.

Депутаттарның идепкейиниң бадыткалы — ооң округка ажылы. Шынап-ла округ кандыг-даа чаданың депутадының хөй-нийти даалгазын күүседир черлериниң бирээзи. Соңгулда округунга бодунуң хүлээлгезин күүседип тура депутат кижи Советтиң активиниң, күш-ажылчы коллективтерниң, хөй-нийти организацияларның дузазынга база деткимчезинге даяныр. Ол дугайында улус депутаттарының статузунуң дугайында Хоойлуда база тодаргайлаан. СЭКП-ниң XXVII съездизинге партия ТК-ның Политиктиг илеткелинге депутаттарга хамаарышпас үүле-херек кайда-даа чок дээрзин база чиге айыткан.

Тожу район Совединиң депутаттары соңгулда округтарынга кылыр ажылдарының планын тургузуп турар, ол ышкаш округка хамаарыжыр участоктарда чурттап турар школачыларның, пенсионерлерниң, херээженнерниң, школа назыны четпээн чаштарның даңзызын база тускай журналда бижээн. А арагалаарынга сундулуг кижилерниң аттары, чогумчалыг эвес өг-бүлелер база тускай даңзыда. Ол чорук округка кандыг-бир ажылды чорударынга база дыка дузалыг болуп турар.

Район болгаш көдээ Советтерниң депутаттары доктаамал комиссияларының ажылдарынга киржип, хамаатыларның чыыштарынга, соңгукчулар мурнунга депшидип үндүрген күш-ажылчы коллективтерге бодунуң, Советтиң база күүскомунуң ажылының дугайында отчёттарны берип турар. Ол ышкаш Советтиң болгаш база үстүкү албан черлериниң шиитпирлерин чурттакчы чонга таныштырарынга идепкейлиг киришпишаан, чаагайжыдылга, кудумчуларның санитарлыг байдалы, хууда дузалал ажыл-агыйы-биле холбашкан айтырыгларны көдүрүп турарлар.

Бо талазы-биле идепкейлиг депутаттарны демдеглээр херек. Район Совединиң депутаттары — Ырбанның ыяш-белеткээр пунктузунуң ажылчыны А. Килин, Тожу лесхозунуң пилорамщиги А. Донгак, харылзаа белдириниң радизи Л. Грибанов олар бүдүрүлгениң мурнакчылары болбушаан, боттарының соңгукчуларынга доктаамал барып турар идепкейлиглер.

Депутат кижиниң идепкейлиинден ооң ажылдап турар коллективинде күш-ажылчы көргүзүг база дыка хамаарыжыр дээрзин амыдырал бадыткаан. Аңаа чижек кылдыр үстүнде адаанывыс А. Донгактың бригадазының дугайында чугаалажып көрээлиңер. Дилиг материалдарын белеткээр талазы-биле бот-орулга-чарылгалыг ол коллектив коммунистиг күш-ажылдың бригадазы атты чаалап алган. Депутат боду база коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, бүдүрүлгениң мурнакчызы болбушаан, депутаттан аңгы профэвилел комитединиң кежигүнү хүлээлгезин база ак сеткилдиг күүседип келген. Ук бригада бо чылдың эрткен айларында планныг онаалдазын доктаамал ажыр күүседип келген.

Район Совединиң депутаттары Н. П. Савин, М. А. Ширижик оларның соңгукчулары районнуң эң ырак булуңу — Чазыларда. Ынчалза-даа олар соңгукчуларынга чаңгыс эвес удаа чедип, чагыглар күүседир талазы-биле ажылды идепкейлиг чорудуп келген. Ооң түңнелинде тайга-сын артында ол суурнуң чурттакчылары телевизорну көрүп турар апарган. Ол ышкаш депутаттарның киржилгези-биле «кадык-чаагай амыдырал, ажыктыг күш-ажыл дээш» деп рейдилерни база аңаа кылган.

Ындыг-даа болза депутаттарның идепкейин көдүрер, оларның округтарынга ажылын күштелдирер талазы-биле ажылда четпестер ам-даа эвээш эвес. Ажылдың участок бүрүзүнге эле тургустунуушкунну чедип алыр, кижи бүрүзү үениң негелдезин ёзугаар шүгдүнүп ажылдаар талазы-биле депутаттарның округтарда кылып турар ажылы ам-даа эчизинге четпейн турар. Ооң-биле чергелештир чамдык идепкей чок депутаттар-биле ажылды ам-даа күштелдирер сорулга салдынган.

Бо бүгү четпестерни дарый чайладыр, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бүгү күжүвүстү мөөңнээр хүлээлгелиг бис.

Б. МАНГЫР,
улус депутаттарының Тожу район Совединиң күүскомунуң секретары.

ХООЧУННАР АРАВЫСТА

Даштындан көөрге, элээн улгады берген хире болза-даа, бажының дүгү дас кара кевээр, адак-бышкаа чиик, хөөреп орда, суглук чок чүве биле дөмей, ындазында чер хөлүү ааяжок кижини Тожунуң Ий суурга бо-ла көрүп болур. Ол дээрге хоочун коммунист, «Май 1» колхозтуң (ам совхоз) үндезилекчилериниң бирээзи Василий Тоскуевич Хүгбек-тир. Шынында, ооң назы-хары дөгүй берген—ам 75-тиңче кирген, пенсияже үнгенден бээр он ажыг чыл эртсе-даа, мынчага чедир ажыл чок олуруп көрбээн. Ылаңгыя чайгы үеде нийтиниң малынга чем белеткелинге идепкейлиг киржип турар.

Ол бичии оолчук тургаш-ла ынчангы Тожу кожууннуң мал эмнелгезинге санитарлап эгелээнинден пенсияже үнгүже чедир мал ажылындан чарылбаан. 1942 чылда Тураннын көдээ ажыл-агый школазынга мал эмчизиниң салбырын дооскаш, Бии-Хемниң Хүт, Тожунуң Сыстыг-Хем сумуларынга, «Май 1» совхозка мал эмчилеп ажылдап келген. Ажыл-агыйларның ийи бригадаларынга барык үжен чыл дургузунда ажылдап, аңаа ажылын хөгжүдеринге эвээш эвес улуг-хуузун киирген.

Хоочун коммунист бодунуң дорт ажылы-биле чергелештир назынының дургузунда партияның сөзүн масса чонга чедирер агитатор-пропагандист хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип келген. «Май 1» совхозтуң партия организациязының бюро кежигүнү, суурда хоочуннар чөвүлелиниң даргазы В. Т. Хүгбекке чаңгыс чер чурттугларының улуг бүзүрелин илередип, ону элээр чорук дээш демиселдиң Бүгү-эвилелдиң эки тура нийтилелиниң эге организациязының даргазынга соңгаан. Ол ам Тожу районда эң улуг организация.

В. ТАМДЫН-ООЛ.

* * *

«Алдан-Маадыр» совхозтуң Бора-Тайга салбырында партияның, күш-ажылдың хоочуну Сергей Диңмеевич Ашакты билбес кижи чок деп болур. Хары ам чеден чедип, пенсияже шагда-ла үнзе-даа, ол төрээн совхозунуң ажыл-херектеринге, аныяк-өскен-биле ужуражылгаларга, өске-даа хөй-нийти ажылдарынга бо-ла киржи бээр. Ылаңгыя чайгы үеде боду ышкаш пенсионер кырганнардан сиген белеткээр бригаданы тургузуп, малчыннарга биче эвес дузаны көргүзери чаңчыл болган.

Бежен ажыг чыл бурунгаар боду үжүк-бижикти чаа-ла өөренип алгаш, чүс ажыг кижини номчуп, бижиптер кылдыр өөреткени-биле ооң нийтиге ажыктыг ажыл-чорудулгазы эгелээн. Үжен чылдарның эгезинде аревэчи болган, 1939 чылда нам кежигүнүнге кирген Сергей Диңмеевичиниң күш-ажылчы намдары солун. Сумузунга аревэ, нам үүрлериниң даргалап, ТАР-ның ревшериигге политажылдакчылап, Сүт-Хөл районнуң күүскомунге секретарьлап, Бора-Тайга көдээ Совет күүскомун даргалап дээш, оон-даа өске черлерге ажылдап келген. Төрээн Бора-Тайгазынга баштайгы колхозту тургусчуп, ону эң баштай даргалаан-даа кижи ол. Күш-ажылдың Кызыл Туг ордени, элээн каш медальдар, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии болгаш өске-даа шаңнал-макталдар ооң ак сеткилдиг ажылын, бедик бот-идепкейин херечилеп чоруур.

Сергей Диңмеевич өөнүң ээзи Досумаа Арыжыковна-биле чеди уругну азырап-өстүргеннер. Олар ам шуптузу улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап, төрээн республиказының хөгжүлдезинге төлептиг улуг-хуузун киирип чоруурлар. Чоокта чаа хоочуннарның уруг-дарыы, дөргүл-төрелдери, эш-өөрү чыглып кээп, оларның алдын кудазын демдеглеп эрттирген. Бора-Тайга суурну арага ишпестер, бедик культураның суурну болдурар деп эгелекчи саналды илип үндүрген хоочуннуң ол байырлалы ёзулалынга арага-дары чок болганы чугаалажок.

Сүт-Хөл районнуң хоочуннар чөвүлелиниң даргазы коммунист Сергей Диңмеевич Ашак бо хүннерде партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин чонга, ылаңгыя малчыннарга, чедир тайылбырлаары-биле хөй ажылды чорудуп турар.

Б. САРЫГЛАР.

ЧАЙЛАГЛАП ЭГЕЛЭЭН

«Май 1» совхозтуң чылгы малы Чазаш, Ак-Суг тайгаларынга, инектери болгаш аачык бода малы Кумаргыш, Дус, Балдырганныг деп черлерге, а хой малы Бай-Даг, Доруг-Хөл, Чыварлыг шынааларынга чайлаглап чайлаарлар. Ол черлерниң оъттуг сигени четчир, ымыраа-сээк чок, серин, ынчангаш мал эки күш кирип, семирир.

Күрүнеге дужаар малдарны болгаш тускай азыралга турар малдарны аңгылап үскеш кадарып турар. Чүс баш бени Адак-Хем деп черде бир кодаңда үскен болгаш оларны саап, хымыс кылырын планнаан.

Д. АЙР-САНАА.
Тожу район.

Бөгүн—Медицина ажылдакчызының хүнү

ЭКИ САЛДАРЛЫГ

1982 чыл. Ынчан Томскиниң медицина институдун дооскан оолдар, кыстарның хөй кезии ыраккы булуңнарже ажылдап чоруткан. Мени Тываже баарын сүмелээн. Кызыл хоорайга келгеш, бир чыл билиимни быжыктырып ажылдадым-даа. Оон чаа Шагаан-Арыгга уругларның чаа эмнелгезинге ажылдап кирдим. Ам бо найыралдыг коллективке ажылдааш, дөрт чыл чеде бердим. Коллективте дээди-даа, ортумак-даа эртемниг эмчиниң сорулгазы — уругларның кадыын янзы-бүрү аарыглардан камгалаары, болдунар-ла бүгү аргаларны тып, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаарывыс болур.

Районнуң девискээри хөлчок делгем. Чамдык суурлар 80—90 километр чеде бээр. Уругларга стационарлыг дузаламчы эргежок чугула. Ынчангаш чаа Шагаан-Арыгның 45 орун кирер черинге 60 орунну салган бис. Кызылдың төп уруглар эмнелгези-биле харылзаавыс тудуш. Бо эмнелгениң эмчилери биске дузазын үргүлчү көргүзер-дир. Мындыг сырый харылзаа бистиң ажылывыска эки салдарлыг болуп келген.

Эмнелге коллективи колдуунда аныяктардан тургустунган. Ында чаштарның кадыы дээш уйгу-дыжын билбес, мергежилин ханы билир эмчилер бар. Уруглар эмчизи Зоя Монгуш, эмчи сестралары Лидия Маады, Көк Куулар, Мочана Билчиней болгаш өскелер-даа медицина ажылдакчызының хүнүн багай эвес ажылы-биле уткуп турар. Черле ынчаш эмнелге ажыл-ижин эде көрген. Кижи бүрүзү харысалгалыг участоктарынга билиин, күжүн үндүрүп ажылдаарынче сагыш салып келгениниң ачызында, бирги кварталда чаш уругларга хорамча болбаан.

Эмнедип келген уругларга долу эмнээшкинни кылыр аргаларны тыварынче хемчеглер алдынып турар. Аарыг уругларын ажаап турар иелерге тускай өрээлди үндүрүп бердивис. Аар аарыглыг уругларга эмнээр палатаны тускайлаан. Ында эргежок чугула медицина херекселин тургускан. Тыныш органнарының аарыгларын чиинеп эмнээр аппараттарны удавас ажыглаалга киирер бис.

Е. ДЕРГАЧЕВ,
уруглар эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи.

ЧУРУКТА: педиатр эмчи Е. Ю. Дергачёв эртенги шинчилге үезинде.

М. БЕЛЕКЧИНИҢ фотозу.

Бөгүн —Медицина ажылдакчызының хүнү. Бистиң республиканың кадык камгалал ажылдакчылары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш боттарының байырлалын политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүннүг ажыл-ижи-биле уткуп турар.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелин кылып тура, эш М. С. Горбачев «Кижи бүрүзүнге, харын нийтилелге-даа, кадыкшылдан артык үнелиг чүве чок. Кижилерниң кадыын камгалаары болгаш быжыглаары — бирги черге ниң чугула херээ» деп демдеглээн. Бо дээрге эмнелге ажылдакчыларындан каш дакпыр күженишкинни үндүрүп, харысалгазын улам улгаттырып ажылдаарының негелдези болур. Сөөлгү үеде эмнелгелерниң материал-техниктиг баазазын быжыглаарын, медицина хандырылгазының шынарын үениң негелдезинге дүүштүр чорударын республиканың эмнелге ажылдакчылары кичээнгейиниң төвүнде тургускан.

Республиканың партия, со-

ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

вет органнарының удуртулгазы-биле кадык камгалалының албан черлериниң коллективтери эрткен чылын чамдык тодаргай ажылдарны кылган. Амбулатория - поликлиника болгаш эпидемияга удур санитарлыг албан черлериниң четкизи калбарган. Район төптеринде эмнелгелерниң аарыг улус чыдар оруннарының ажыглалы улгаткан. Чамдык фельдшер-акушер пунктулары амбулаториялар кылдыр эде тургускан. Кызыл районнуң Кара-Хаак, Шамбалыг суурларда эмнелге амбулаториялары ажылдап эгелээн. Чурттакчыларны эмнелге оруннары-биле хандырары экижип орар. Бо чорук аарыг улуска медицина дузаламчызын чедирерин улгаттырган.

Херээженнерге болгаш уругларга, транспорт болгаш тудуг ажылдакчыларынга, районнарның көдээ чурттакчыларынга эмнээшкин - профилактиктиг дузаламчыны организастаарын сайзырангайжыдып турар. Специалистер стационарга мергежилдиг медицина дузаламчызын көргүзүп турар. Районнарже дүрген дуза чедирери-биле 569 үнүүшкүнну чорудуп, аарыг 187 кижиге кезип-эмнээшкинни кылган. Медицина дузаламчызының специализастаан хевирлерин сайзырангайжыдып турар. Амбулатория-поликлиника албан черлериниң ажыл хүнүн чурумчуткан. Терапевт болгаш педиатр участоктарын бичеледир чарган. Республика эмнелгезиниң баазазында аар кемдээшкинниң берге аарыглыг кижилерге нарын кезиишкин кылып эмнээр аарыг кижилерниң реанимация салбыры ажылдап турар.

Кадык камгалалының албан черлериниң баазазы улам ынай сайзыралды алган. Эрткен чылын Кызылда 300 кижи кирип эртер поликлиникалыг 120 орунуг уруглар соматиказы, Балгазын санаторийинде чыдар корпус, чаа Шагаан-Арыгда 30 орунуг уруглар корпузу, Сүт-Хөлде 57 орунуг эмнелге корпузу ажыглалга кирген. Бо чылын республиканың туберкулёз аарыгларынга удур диспансеринге 60 орунуг, Бии-Хемниң төп район эмнелгезинге 25 орунуг корпустарны, а Чаа Чаа-Хөл суурга эмнелгениң кол корпузун ажыглалга киирери көрдүнген. Он ийиги беш чылда Кызылга херээженнер консультациязы, 240 орунуг терапевт корпузу, 120 орунуг халдавырлыг аарыглар эмнелгези, 600 кижи кирип эртер поликлиника тудтунар.

Республиканың кадык камгалалынга бедик мергежилдиг кадрлар чылдан чылче немежип келген. Олар аңгы-аңгы мергежилдиң специалистери болур. Дээди эртемниг 950 эмчи бар. Оларның 350-и үндезин националдыг кадрлар. Ортумак звенонуң медицина ажылдакчылары үш муң ажыг. Кызылда эмчи училищези ортумак эртемниг медицина ажылдакчыларын белеткээр айтырыгны багай эвес шиитпирлеп келген. Училище чылдың-на 200 специалисти доостуруп турар.

Медицина ажылдакчыларының аразында чоннуң хүндүткелин чедип алган болгаш совет эмчиниң адын бедик эдилеп чоруурлар эвээш эвес. Ындыгларның ажылын Коммунистиг партия, Совет чазак бедик-биле үнелеп келген. РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи хүндүлүг аттарны 64 эмчи, ССРЭ-ниң улустуң эмчизи хүндүлүг атты бир, «Кадык камгалалының тергиини» хөрек демдээн 138 медицина ажылдакчызы эдилеп чоруур.

ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу чоннуң кадыын камгалаар херекке боттарының күжүн, билиин үндүрүп чоруур эмнелге ажылдакчыларын чаңчыл апарган бо чылгы байырлалын таварыштыр база шаңнаан. Оларның аразында республиканың уруглар эмнелгезинде участок педиатры Ч. Б. Ондар, Кызылда эмчи училищезиниң өөредилге талазы-биле директорунуң оралакчызы З. Н. Сат, республиканың санитар эпидемиологтуг станциязында эпидемиолог эмчи С. К. Селезнёва, Бай-Тайганың Шуйда участок эмнелгезиниң эмчи сестразы С. Д. Сүге оларны «Кадык камгалалының тергиини» хөрек демдээ-биле шаңнаан. Кадык камгалал шугумунга үр үеде үре-түңнелдиг ажылдап келген мурнакчыларга хүндүлүг аттарны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму тыпсып турар. Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи атты Кадык камгалал министерствозунуң кол педиатры Б. Г. Чубаровка, Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозтуң участок эмнелгезиниң эргелекчизи Т. С. Кужугетке, республиканың туберкулёзка удур диспансериниң салбыр эргелекчизи З. Т. Салчакка, Тыва АССР-ниң кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы хүндүлүг атты, Эрзинде санитар эпидемиологтуг станцияның лаборантызы Т. А. Дечитмаага, Сүт-Хөлде төп эмнелгениң акушерказы О. С. Балдан-оолга тывыскан.

Чедиишкиннер-биле чергелештир ажылда четпестер ам-даа эвээш эвес. Кадык камгалал министерствозунуң ажыл-чорудулгазында четпестер болгаш шиитпирлеттинмээн айтырыглар барын айтыр ужурлуг. Амгы үеде кол сорулга — кадык камгалал албан черлериниң ажылын боттуу-биле экижидер, ооң профилактиктиг угланыышкынын күштелдирер, чоннуң бүгү-нийти диспансеризациязын чогуур деңнелге чорудуп ажылдаары болур.

Н. СИЗЫХ,
Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри.

САННАР, ФАКТЫЛАР

⊙ **Он ийиги беш чылда медицина албан черлериниң четкизи 350 муң орунуг эмнелгелер болгаш бир ээлчегде 900 муң кижини хүлээп ап эрттирер амбулатория-поликлиника албан черлери ажыглаалга кирер.**

⊙ **1986 чылда кадык камгалалынга болгаш күш-культурага чарыгдаары-биле 17,5 млрд. рубльди үндүрген. Бо чылын барык 63 муң орунуг эмнелгелерни болгаш бир ээлчегде-ле 150 муң кижини хүлээп ап эрттирер амбулатория-поликлиника албан черлерин ажыглаалга киирер.**

⊙ **Кадык камгалалынга болгаш күш-культурага үндүрүп турар акша-хөреңги 1961—1984 чылдарда барык 4 катап өскен. Бир аарыг кижини хүнде ажаап эмнээринге күрүне 11 хире рубльди үндүрүп турар.**

⊙ **Совет кижилерниң кадыын камгалаар херекке бир миллион ажыг дээди эртемниг эмчи (делегейде бүгү эмчилерниң үштүң бири) болгаш тускай ортумак эртемниг специалист ажылдап турар. Чуртта 30 муң ажыг поликлиникалар болгаш амбулаториялар, 3,5 миллион эмнелге оруннары бар. 12 муң уруглар поликлиниказы болгаш амбулаториялар ажылдап турар.**

⊙ **Хүн бүрүде совет эмчилер 20 муң ажыг кезип-эмнээшкинни кылып, 14 муң божуур иелерни хүлээп ап, 3 млн. аарыг кижини эмнеп, дузаламчы чедирип турар.**

⊙ **Дүрген дуза «чедирериниң» медицина албаны чыл санында 90 млн. үнүүшкүнну кылып турар.**

Чукотканың болгаш Колыманың харылзаачыларынга «Сердце» деп чажыт сөс (пароль) бирги чергениң медээзи болу берген. Бо-ла телеграф бижииниң дузазы-биле эмчилер ыраккы Арктикада азы ивижилер турлагларында орунда чыдар аарыг кижилерниң байдалын консультация-диагностиктиг төптен-не харылзашкаш дораан билип ап болур. Ындыг төп чоокта чаа Магаданда ажылдап эгелээн.

Медицина албан черлеринден чүс-чүс километр ыракта турар аарыг кижиниң диагнозун тодарадырынга область эмнелгезиниң кардиология салбырында тургускан «Волна» дээр кардиограмма тодарадыр система дузалап турар.

ЧУРУКТА: Магадан областың эмнелгезинде кардиология салбырының эргелекчизи В. Сергеев биле эмчи-кардиолог Ю. Мальцев «Волна» система-биле ажылдап турлар.

А. ДАНИЛЬЧЕНКОНУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

БИР ЭМНЕЛГЕ ПУНКТУЗУНДА

Кызыл-Даг суурда көдээ эмнелге пунктузу. Чаа-ла олуруп чоруур хире уруг куспактаан аныяк ие байырлашкаш, үнүптери билек, ээлчег манап олурган авашкылар карыштыр кирдилер.

Эмчиниң «...Ам ооргаңны дыңнап көрейн, эптиг кылдыр олурувут аа, Мерген... салбас болзуңза, чүнүң-биле дыңнаар мен... ол болбазыкпа, ка-ай, эр-хей. Кайы хире апарган эвес бис, ам деңзилени каантаалы шуве...» дээн хөглүг, чымчак чугаазы, эжич ак пөс-биле көжегелеп каан өрээлден дыңналып тур.

Эмнелге пунктузунуң хериминиң иштинде янзы-бүрү өңнерлиг уруглар коляскаларын чыскаай тургускулап кааның маңаа келгеш-ле эскергеннивис таварылга эвес болган. Эмнелге пунктузунуң эргелекчизи Лидия Монгушовна Кочаа хүлээп алыышкынны дооскаш, ол хүнну суурга «Кадык уруглар хүнү» кылдыр чарлааның биске дыңнатты. Бир хар четпээн бичии кызыл-дагжылар эмчизиниң айытканы шагында кээп, эмчи шинчилгезин эрткени ол, а авалар урутнуң ажаалда-хайгааралынга хамаарыштыр ажыктыг арга-сүмени алган. Мындыг хүннер доктаамал эртип турар.

Ие-чаштың кадыынче пунктунуң ажылдакчылары улуг кичээнгейни угландырып турар. Девин чаа-ла маңаа кээп, эмчи шинчилгези эрткеш барган уругларның өзүлде сайзыралын Лидия Монгушовна болгаш эмнелге пунктузунуң өске-даа ажылдакчылары доктаамал хайгаарап келген. Чаңгыс-даа шинчилге эрттирип болбазының чугулазын база аарыгларга удур көрдүнген бүгү-ле тарылгаларны уругларның албан эрткен турарын аваларга ол бо-ла сагындырар. Мындыг чүүлдү эмнелге пунктузунда практикалаан: уруг бир харлаптарга, ооң иези эмчизиниң мурнунга «шылгалда» эртер. Ынчангаш кандыг тарылганы уругнуң эрткен, эртпээнин ол ыяап-ла кончуг эки билген турар ужурлуг. Ол арга дээштиг болуп турар. Уруунга азы оглунга чорудар ужурлуг тарылгаларны чогуур үезинде эртпейн баар өг-бүле суурда ам чок. Өг-бүлелер-биле ажылдың бо хевирин «шылгалда» деп турары таварылга эвес. Уруг таптыг-ла бир харлапканда, уруг азыраары-биле алган шөлээзин ие кижиниң канчаар ажыглааны чүгле оон безин көстүп келир. Ие-чаш биле эмнелге пунктузунуң ажылдакчыларының аразында харылзаа быжыг, чаштарның кадыы дээш харысалга бедик дээрзин пунктунуң ажылындан көрдүвүс. Малчыннарның уруглары эмчилерниң доктаамал хайгааралында. Лидия Монгушовна баштады акушерка Мария Доржу, фельдшер Эрес-оол Дамба чылдың кайы-даа үезинде салбырның малчын коданнарынче аъттаныптар. Лидия Монгушованың аңаа ажылы чүгле шинчилге эрттирип каары-биле кызыгаарланмас. Суурнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазы Кызыл-Даг көдээ Совединиң депутады кижи болгаш ол чорааш бир-ле айтырыгны шиитпирлежиринге ол бо-ла киржи бээр. Көдээ Советтиң девискээринде малчын коданнарда үш агитквартира бар. Оларның ажылын эмчи биске мынчаар сонуургатты:

— Малчын коданнарда тургусканывыс ол үш агитквартира көдээ Советтиң девискээринде чарлаттынган «Бедик культуралыг, үлегерлиг корум-чурумнуг кодан, малчын өг-бүле» деп социалистиг чарышка киржип турар. Чарыштың негелделери хөй талалыг болгай, бистиң көдээ ишчилеривис аңаа сонуургалдыг, ынчангаш идепкейлиг киржип турар. Малчыннарның, ылаңгыя херээжен малчыннарның, сакманчыларның күш-ажылының айтырыынче, уруглар кижизидилгезинче, аныяктарны мал ажылынга хаара тудар сорулга-биле дагдыныышкын ажылынче актив улуг кичээнгейни угландырып келген. Малчыннарның ажылының чымыштыы, чай чогу билдингир, ындыг-даа болза бистиң малчыннарывыс хөй-нийти ажылы дээнде чурттап турар чериниң аайы-биле агитквартиразынга кандыг-бир-ле арганы ажыглап, чыглып келир улус. Үстүнде чугаалааным социалистиг чарыштың тиилекчизи болган өг-бүлениң үлегерин малчын өске коданнарга чедирерин суурнуң херээженнер чөвүлели практикалап турар.

Баштайгы чугаавысты уламчылап, сонуургап көөрү-биле эмчи биске альбомнар берди. Целлофан-биле даштап каан бо альбомнарда чаңгыс темалыг — ие биле чаштың кадыкшылынга хамаарышкан бөлүк лекция, беседаларны үе-чада аайы-биле чыгган — кончуг байлак. Ужур эдерип кылган чүве чок, алыс-ла сагыш-сеткилдиң ханызындан, чогаадыкчы, тывынгыр кылдынган альбомнар болду. Чаа материалдар-биле ол доктаамал доллуртунуп турар. Бөлүк ол лекция, беседаларны эмнелге пунктузунуң ажылдакчылары «Аваның школазы» дээр болду. Ол — таварылга эвес. Аваларга өөредиглиг дыка хөй чүүлдерни, сүмелерни оон дыңнап-даа, номчуп ап-даа болур. Бир хар чедир назылыг уругларны эмзирериниң чурумун, школа назыны четпээн уругларның чеми кандыг болурун эмчилер, өг-бүлелерге тайылбырлап турар. Уругларны кадыктырары — кичээнгейде. Ада-иелер ол талазы-биле чогуур сүмелерни маңаа кээп ап турар. Бо ажылдарга коллективтиң кежигүннери шупту идепкейлиг киржип келген. Демнигде, кандыг-даа үүле-херектиң бүдүңгүр болуру чугаажок.

Эмнелге пунктузунуң эргелекчизи кады ажылдап турар эштери комсомолчулар —акушерка Мария Доржу, фельдшер Эрес-оол Дамба оларны кызымак улус деп мактады. Дагдыныкчызы Л. М. Кочааның арга-сүмези-биле олар ажылынга ижигип эгелээннер. Эмнелге пунктузунуң ажыл-амыдыралын көргүскен чуруктарлыг альбом солун. Коллектив эмнелге пунктузунуң төөгүзүн чыып турар. Аңгы-аңгы чылдарда маңаа ажылдап турган эмчилер-биле эмнелге пунктузунуң бөгүнгү ажылдакчылары харылзаалыг. Харын-даа ужуражылга эрттирерин бодап турарлар. Эмнелге пунктузунуң төөгүзүн чыырынга санитарка Көк Иргитовна Семиспей идепкейлиг киржип турар. Ооң бодунуң безин маңаа ажылдааны чээрби ажыг чыл-биле санаттынар.

Эмнелге пунктузунуң ажылдакчылары суурнуң хөй-нийти ажылындан чыда калбастар. Арага ишпес амыдыралды көдээ Советтиң девискээринге бадыткаар херекке эмчилер идепкейлиг киржип турарлар. Лекция номчуп, беседа чорударындан аңгыда, араганың кижиниң кадыынга, уруглар кижизидилгезинге хоразын көргүзүп тайылбырлаан, оларның үндүргени хана-солуннар суурга удаа-дараа бола көстүп келир.

Эмнелге пунктуларының республика чарыжынга Кызыл-Даг суурда бо эмнелге пунктузу идепкейлиг киржип келген болгаш бирги черни чаңгыс эвес удаа ээлээн. Эмнелге пунктузунуң ажылы 1984 чылда база шаңналга четкен. Лидия Монгушовна ол путёвка-биле Болгарияже туристээш келген. Чаңгыс чер чурттугларының «четтирдим эмчи!» дээри оларның ажылынга хүн бүрү шаңнал.

В. КУУЛАР.
Бай-Тайга район.

ЧУРУКТА: эмнелге пунктузунуң эргелекчизи Л. М. Кочаа (солагай талада) фельдшер Э. Дамба, акушерка М. Доржу олар-биле.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Педагогика булуну

ШҮГДҮНЕРИ ЧУГУЛ

Реформаның ийиги чылы төнүп турар. Республикада орус дыл башкылаашкынының байдалын экижидери-биле башкылар билии бедидер институттуң орус дылдың национал школалар кабинеди база тургустунга-ла бир чыл апкан. Ында орус дыл кафедразы башкыларның идей-политиктиг, методиктиг билиин бедидер дээш чогуур ажылдарны чорудуп турар. Реформаның шиитпирлерин ёзугаар орус дыл башкыларын мурнундаазы дег, беш чыл болгаш эвес, үш чыл болгаш-ла курстар дамчыштыр өөредип турар.

Республиканың школаларында 1359 башкы орус дылды башкылап турар. Оларның аразында 812 башкы дээди эртемниг, 416-ы ортумак тускай эртемниг, 114-ү бот-өөредилге-биле дээди өөредилге черлеринде өөренип турар.

1985 чылда эге болгаш үстүкү класстарның шупту 127 башкы өөренген. Перспективтиг план ёзугаар он ийиги беш чылда чылдың-на 150 башкының билиин бедидер ужурлуг бис. 1986 чылдың январьдан эгелээш апрельге чедир 65 орус дыл башкылары курстар дамчыштыр билиин бедиткен. Ам чайгы курстарда 90 башкы билиин бедидип турар.

Курстар үезинде башкы институдунуң орус дыл болгаш литература кафедразының башкылары А. И. Бирюкова, В. Ф. Серебренникова, И. М. Бородич, тыва лабораторияның эртем ажылдакчылары Г. М. Селиверстова, Р. Р. Бегзи база башкылар билии бедидер институттуң кафедразының эртем ажылдакчылары Г. С. Базыр, Б. К. Ондар олар башкыларның ажылынга херек чаа арга-методтарны өөретпишаан, лекцияларны үеге дүүштүр тургузуп, башкыларга практиктиг дузаны чедирип турарлар.

Курстардан аңгыда бис черлерге боттуг дузаны чедирерин кызыдып турар бис. Ынчалза-даа «Учительская газета» солунга үнген «Аргач чүге ыттавазыл?» деп чүүлге шүгүмчүлеткенивистен бээр орус дыл башкылаашкынны улуг-ла экиживээн. Ону эде тургузарының бүгү хемчеглерин ап турар бис.

Башкының бодунуң кызымак чүткүлү, чаа чүүлдерден хожудавайн турары, мурнакчы дуржулганы өөренири чугула. Орус дыл башкылаашкынын экижидери-биле бүгү-ле аргаларны ажыглап, башкы бүрүзү шүгдүнер ужурлуг.

З. ОЮН,
орус дыл болгаш литература кабинединиң методизи.

БИСТЕН ХАМААРЖЫР

Школа дугайында сагыш салыышкын — партияның бүгү улустуң дорт хүлээлгези. Ол дугайында партияның XXVII съездизинге база катап онзалап айыткан. Ылаңгыя көдээ школаның деңнелин бедидериниң чугулазы бүгүдеге билдингир. Көдээ школаның байдалы болгаш ооң ажылының деңнели көдээ черниң социал хөгжүлдезинге аныяктарны быжыглаарынга, чурттакчыларның культурлуг деңнелин бедидеринге, демография айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээринге улуг салдарлыг. Ниити билиг школазының хөй талалыг өөредилге-кижизидилге ажылын экижидеринге партия, совет ажыл-агый органнарының ролю улуг.

Бистиң Кара-Хөл ортумак школазында ол бүгү айтырыгларны шиитпирлээр, школа реформазын амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык ажылдар кылдынып эгелээн.

Бистиң коллективтиң кол сорулгазы — өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың, башкылаашкынның шынарын бедидери. Бо өөредилге чылының эгезинде башкылар коллективиниң ниити хуралынга башкылаашкынның деңнелин бедидер сорулганы салган. Кичээл бүрүзүн дээштиг, өөреникчи бүрүзүнге билдингир кылдыр эрттирер деп бодаар болза, башкы кижи бүрүзү янзы-бүрү методиктиг сүмелерни ажыглап, ону бодунуң ажыл-чорудулгазынга чөп ажыглаар апаар. Ынчаарга башкылаашкынның мурнакчы дуржулгазын башкы кадрлар ортузунга нептередир ажылды школада методиктиг каттыжыышкыннар чорудар.

Школада башкыларның методиктиг каттыжыышкынының ниити удуртулгазын өөредилге эргелекчизи Д. Л. Хертек багай эвес удуртуп келген. Эртемнер аайы-биле методиктиг каттыжыышкыннарның планнарын тургускаш, ону барымдаалап, ажык кичээлдер эрттирерин практикалаан. Ындыг кичээлдерниң сайгарылгазынга аңаа олурупкан башкылар дегере киржир болгаш боттарының саналдарын, сүмелерин киирер. Ол чорук четпестерни чайладырынга, ажыктыг сүмелерни шиңгээдип алырынга дузалаар. Эге класстар башкыларының методиктиг каттыжыышкынын Л. Күжүгет чедиишкинниг чорудуп келген.

Кичээлден дашкаар ажылдарны кылып чорутканывыстың түңнелинде, өөреникчилер ортузунга өөредилге-кижизидилге ажылы элээн экижээн. Д. Л. Хертектиң удуртулгазы-биле бо өөредилге чылында ада-иелер университеди эки ажылдаан. Өөредилге болгаш кижизидилге ажылдарынга хамаарышкан тематиктиг кежээлерни Культура бажыңынга эрттирип келген.

Бистиң ажыл-чорудулгавыста боттарывыстың күжүвүс-биле үзе шиитпирлеп шыдавазывыс айтырыглар база бар. Башкы кадрлар-биле айтырыг. Бистиң школада орус дыл, тыва дыл, төөгү башкылары чедишпес. Бо эртемнерни тускай мергежил чок кижилер башкылап турар. Ылаңгыя орус дыл башкылаашкынының деңнели чавыс. Кызылдың педагогика институдунуң орус дыл факультедин дооскан тыва башкылар ажылдап турар-даа болза, оларның билиг бээри чогуур деңнелге дүүшпес, практиктиг ажыл эвээш. Кажан Кызылга педагогика институду ажыттынып эгелээрде, төөгү болгаш тыва дыл факультеди турган. Ону та чүнү барымдаалааш хаап каапкан чүве ийик. Ол билдинмес. Ам ону дооскан ындында-ла хөй эвес башкыларның саны эвээжээн. Ынчангаш республиканың бүгү школаларында тыва дыл болгаш төөгү талазы-биле тускай эртемниг башкылар ховартаан. Мону канчаарыл?

«Ниити билиг школазынга күш-ажыл кижизидилгезин база мергежил шилип алырын үндезини-биле экижидер, башкылаашкынның политиктиг болгаш практиктиг угланыышкынын күштелдирер» деп кол угланыышкында айыткан. Бистиң школада профессионалдыг угланыышкынга хамаарышкан айтырыг чедир шиитпирлеттинмээн. Районнуң ажыл-агыйлары биле школалар аразында харылзаа кошкак, ооң уламындан чолаачылар, трактористер болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа мергежилдеринге өөреникчилерни белеткээр ажыл эреңгейлээшкинниң байдалында артпышаан.

Бо болгаш өске-даа шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар бистиң мурнувуста хөй. Оларны чедиишкинниг шиитпирлээри, бирги ээлчегде бистерден, башкылардан улуг хамаарылгалыг.

Х. СЕНДАЖЫ,
Кара-Хөл ортумак школазының директору.
Бай-Тайга район.

ЧУРУКТА: школада партия эге организациязының секретары, район Совединиң депутады хоочун башкы Сырга Назындаевна Күдерек кичээл үезинде.

Н. БАЗЫРНЫҢ фотозу.

Мурнуу Африканың демисежип турар улузу-биле Делегейниң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү (СОУЭТО хүнү, 1976 чыл)

ОН ЧЫЛ ЭРТКЕН СООНДА

Барык ийи миллион чурттакчыларлыг хоорайның хемчээлинге чедир өзе берген канчаар-даа аажок улуг геттонуң (кызып-кыйдырган өске аймак-сөөк кижилер чурттаар тускай кварталдар) төвүнче шиглей, довурак-доозуннуг кудумчулап, муң-муң африканчылар чыскаалыпкан чоруп ор. Ийленчек-чемдигир бажыңнардан кижилер үнүп келгеш, чыскаалганнарга ыыт-даа чок улажы бээр. Оларның баштарының кырында мынча дээн сөстерлиг плакаттар хөлбеңнээн: «Кеш-сөөк ылгай көөр чорук сөнезин!», «Политиктиг хоругдаттырганнарны хостаңар!», «Хосталга делгерезин!». Чыскаалда — ажылчыннар болгаш студентилер, дерги садыгларының ээлери болгаш ажыл чоктар. Чоокку ээр черындындан ак кештиг солдаттар шуужуп алган кестүп келди, а оларның артында —бронетранспортёрлар. «Шупту тараңар!» — деп, офицер командылаптарга, шаажылакчылар бооларын аннып келди. Баштайгы даштаашкын болду, бир-ле кижи кээп дүштү. Ынчалзажок кым-даа коргуп деспеди. Частыр холуксааларлыг шилдер бронетранспортёрларже ужугуп, шаажылакчыларже октаан борбак даштар долу дег урдуна-ла берди. Чоогунда кудумчуда чурттакчылар баррикада кылган, өске районнарда чурттакчылар чалча ёзу-чурумунуң «бот-эргелел органнарының» бажыңнарынче шуут-ла чаза халдаан болдулар.

Мурнуу Африканың Йоханнесбург хоорай чоогунда кара кештиг кижилер чурттап турар эң улуг геттога (кварталга) сургуулдар чыскаалын боолаан хүнүнден бээр он чыл оюнуң бүдүүзүнде мында байдал бөгүнде ындыг. 1976 чылдың июнь 16 Мурнуу Африка Республиканың төөгүзүнче «хан төгүүшкүннүг үүлгедигниң хүнү» кылдыр кирген. Сөөк-язы ылгаар чорукка удурланыышкынның чыскаалынга үнүп келген африкан сургуулдарга удур эрге-чагыргалар шилиттинген шериг-кезектерин ынчан чорудупкан. Хенертен боолаашкынның түңнелинде 70 хире кижи өлген, чүс-чүс кижи балыглаткан. Ханныг өлүрүүшкүн дугайында билип кааш, муң-муң африканчылар ынчан кудумчуже үнүп келгеннер. Өжээн-килеңи хайынган африкан кижилерниң тура халыышкынын расистер чүгле кадыг-дошкун күчүлээшкинниң аргазы-биле басканнар —600 кижи өлүрткен, муң-муң кижилер бажыңнаткан.

Эрткен он чылда Мурнуу Африкада байдал база дагын катаптаттынмас кылдыр өскерилген деп, политиктиг ажылдакчылар, эртемденнер, парлалга ындыг түңнелди үндүрүп турар. «Бир эвес Соуэтога болган болуушкунну сургуулдарның үймээни деп адап болур турган болза, бөгүнде удурланыышкынның кампаниязы чоннуң бүгү кезектерин хаара тудуп, ниити-национал кампания болу берген». Мурнуу Африка Республикада байдалга хамаарыштыр ындыг үнелелди Зимбабвениң информация министри Натан Шамуярира берген. Ында байдалды ол база шын бадыткап турар. «Хосталгалыг шимчээшкинниң кестүп көрбээн көдүрлүүшкүнүнүң түңнелинде сөөк-язы ылгай көөр чоруктуң ёзу-чуруму ханы кризисте таваржып турар. Кем-буруулуг системаның буурап дужер хүнү келген. Ам ону бүрүнү-биле узуткаарының дугайында айтырыг туруп турар» — деп, Мурнуу Африканың Африкан национал конгрезиниң Чиңгине секретары Альфред Нзо чугаалаар.

Сөөлгү он чыл дургузунда Мурнуу Африкада бүгү-ле чүве шуут өскерилген. Хамыктың мурнунда сөөк-язы ылгай көөр чорукка удур демиселдиң аргалары база аңгы болу берген. Демисел органнзастыг апарган, ам ол бүгү чуртту шыва алган. Африкан национал конгресс, хөй-ниитичи 600 организация бактаап турар. Каттышкан демократтыг фронт, профэвилелдер чаңгыс аай күчүлүг күш болуп демисежип турар.

Африкан национал конгрессиниң эчис сорулгалары улам билдингир болуп бар чыдар. «Мурнуу Африка мында чурттап турар бүгү-ле кижилерге — ак болгаш кара кештиг кижилерге хамааржыр». Хосталга хартиязының — Африкан национал конгресстиң (АНК) программныг документизинден алган ол сөстер чуртта тарай берген. Ону чер болгандан — лозуннардан, транспарантылардан, бажыңнар ханаларындан көрүп болур.

Хөй-хөй суурларда африкан кижилер ёзу-чурумнуң саттыныкчы «муниципалдыг советтерин» дужүргеш, улусчу эрге-чагырганың чаа органнарын тургузуп турар. Ам кол сорулга — чаа ол органнарны чоннуң революстуг комитеттери болдурары. Олар болза бүгү чоннуң революстуг тура халыышкынының организакчылары болган турар ужурлуг.

«Африканчыларны африканчыларның холдары-биле өлүрер» деп идеяны расистер амыдыралда идепкейлиг боттандырбышаан. Сөөк-язы ылгай көөр чорукка удур демиселдиң он-он удуртукчуларының өлүрткенинге олар буруулуг.

Сөөлгү он чылда Мурнуу Африка Республиканың политиктиг амыдыралында кара чаңгыс чүве хевээр арткан. Ол дээрге — Преторияны Вашингтоннуң албан ёзузу-биле деткип турары. «МАР-ның чаза күчүлээшкинни болгаш ужур-дүрүм чок чүүлдү үүлгедип турар, чүге дизе АКШ-тың, ГФР-ниң, Англияның дузазынга даянып турар»— деп, делегейниң Нобель шаңналының лауреады, мурнуу африкан епископ Десмонд Туту англи телевидение дамчыштыр медеглээн. Муң-муң африканчыларның төгүлген ханы дээш Вашингтон харысалганы база чүктээр апаар. Удурланыышкын манифестацияларынга Мурнуу Африкада дарлалдың демдээ болу берген АКШ-тың тугун патриотчулар чогум-на ынчангаш өрттедип турарлар.

(ПМА).

УРАН-ШЕВЕР КЫЛЫГЛАР

Школачыларның ус-шевер каасталга болгаш техниктиг чогаадылга делгелгезинден

Тываның хөгжүм-шии театрының фойези. Девискээр талазы-биле ооң шелү элээн делгем. Ол хирезинде фойениң ханаларын, кыдыгларын долдур школачы уругларның уран-шевер, каас чараш ажылдары: демир чондурар станоктар, ыяш чазаар, өрүмнээр эт-херекселдер, аргаан, даараан кылыглар, акварель-биле бижиттинген чуруктар, тырттырган фото-чуруктар каастап, аалчыларны көөрүнче чалап келген. Аңаа школачыларның ус-шевер каасталга болгаш техниктиг чогаадылгазының республика делгелгези ажылдап турган.

Республика делгелгезиниң киржикчилери аныяк чаартыкчылар болгаш чогаадыкчыларның ажылы чылдың-на сайзырап орар. Бо делгелгеге шупту районнар киржип, эң эки ажылдарын мында эккелген.

Байырлыг ажыдыышкын соонда, Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министриниң оралакчызы Морозов-биле ужуражы бергеш, районнарда байдалды сонуургай бердим.

— Бистиң республикага аныяк техниктер шимчээшкининиң бо чылын үжен беш чыл оюн демдеглеп эрттирип турар — дээш, ол чугаазын уламчылай-дыр. — Бир дугаарында демдеглексенчиг чүве чүл дээрге, ылаңгыя сөөлгү ийи чылда бөлгүмнерниң болгаш техниктиг секцияларның саны көскүзү-биле өскен. Амгы үеде дөрт чүс хире бөлгүмнерде алды муң ажыг уруглар хаара туттунган. Олар ниитизи-биле 18 аңгы угланыышкын-биле ажылдап турар. Өөреникчилер кичээлдерге ажыглаар техниктиг дериишкиннерни, янзы-бүрү көргүзүг материалдарын боттары белеткеп алыр аргалыг.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш тайбыңның чылынга тураскааткан школачыларның 34 дугаар делгелгезин көөр дээш келген чон делгем фойе сыңышпас чыгыы. Көрүкчүлерниң сонуургаан чамдык айтырыгларын район бүрүзүнүң делгелгеде төлээзи чедингир, билдингир кылдыр тайылбырлап турган.

Кырында даянгыыштар ышкаш борбак ыяштар салыпкаан демир станок чанында чугаалашкан бөлүк улуска чоокшулап чеде бердим. Оларның ортузунда тайылбыр берип турар кижи Чербиле школа-интернатта күш-ажыл башкызы Юрий Яковлевич Брюханцев болду. Ол хол-биле кылыр ажылды чиигедир херекселдер кылыр станоктуң тургузуу-биле таныштырбышаан, бажың ишти чуур ыяштың, хүүрек, дырбааш, тук сыптарын канчаар белеткээрин чыылганнарга көргүскүлейдир. Ук ажылды техниктиг бөлгүмнүң бөлүк киржикчилери белеткээн. Олла булуңдан онгу классчы Андрей Скидаковтуң чүң ээрер электрилиг ээргиижии, тоску классчы Руслан Малышевтиң чуга шуугайлар кезер электролобзигин көрүкчүлер аажок магадаан. Ол булуңда чеди миллиметр чедир хире демир дузактар кезер херексел база бар. Хеп-сып аскыыштары белеткээринге чербижилер аажок мергежээн. Чаңгыс шак дургузунда бежен аскыышты белеткеп үндүрер херекселди өөреникчилер чогаадып кылган.

Район школаларының делгелгеде кирген чогаадыглары оларның кандыг угланыышкынныг сайзырап турарын бадыткап келир. «Чайлагда» деп аргып даараан панно-хевисчигеш. Хөл эриинде борбак даг эдээнден эгезин алган чаптылган ногаан шынаада малчын аалдың бөгүнгү амыдыралын мында көргүскен. Аал чоогунда дагже оларлап үнүп бар чоруур, чажыпкан ааржы дег, чаптыла берген сүрүг хойнуң кадарчылары — төкүлчек ак өгнүң ээлери чайлаанче чаа көжүп келгенин оът-сигенниң дириг-силиг каас-чаражы, аал, оранның девискээриниң арыг-силии чугаалап турар. Баглаашта ээр, чүгенниг бора аът — малчынның хөлгези ол. Ооң чанында коданчы ыды кады олурар. Өг чоогунда калыр мээсчигеште ыяштар хөлегезинде дөгээде бир дөңгүр, бир мыйыстыг ийи сарлык ол аалдың хуузунда малы болгу дег. Хевистиң баарында хураган тудуп алган бичии уругну база-ла уран чараш чогаадыкчы арга-биле эптеп даарап кылган. Чогаадыкчы шевер ажылдың автору — алдыгы классчы Аяна Самдан. Ол Эрзин ортумак школазында өөренип турар. Эрзинчилерниң булуңундан тыва национал хептер, эт-сеп кылыгларын: содак, шудак, идик, хеп, шай, дус хавы дээш чүүлдерни кижи хөйнү эскерер.

Бай-Тайга школачыларының чонар-даштан чазаан ажылдары өскелерниинден ылгалдыг. Найысылал Кызылдың өөреникчилери янзы-бүрү темаларга ажылдарны көрүкчүлерниң кичээнгейинге бараалгаткан.

Ук делгелге школачыларның чогаадыкчы мергежилиниң өзүлдезин херечилеп турар.

С. ДАНЗЫ.

ЧУРУКТАРДА: Кызыл-Мажалыктың № 2 ортумак школазының тоску класының өөреникчизи Радик Байыр электри күжү-биле ажылдаар музыка херекселин чогааткан. Ону көрүкчүлер улуг сонуургал-биле көөр (үстүнде). Сүт-Хөлде Бора-Тайга ортумак школазының өөреникчилериниң кылганы хөгжүм херекселдери.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БОДУ БАЗА ӨӨРЕНМИШААН

А. Б. Сарыглар 1960 чылдың чайынында он чыл школазын дооскан. Кым болурул, кайа барып ажылдаарыл, кайнаар өөренирил?—деп айтырыглар ооң мурнунга ала-чайгаар тургустунуп келген.

Ол башкы болур күзелдиг турза-даа, чаңгыс классчыларының хөй кезииниң аайын эдергеш, комсомолчу путёвка-биле Ак-Довурактың тудуунга ажылдап киргеш, баштайгы күш-ажылчы дадыгыышкынны алган.

Александра Сарыглар дараазында чылда Кызылда күрүнениң педагогика институдунга кирериниң экзаменнерин чедиишкинниг дужааган. Студент хөглүг беш чыл билдиртпейн сүрүштүр эрте берген. Ам ону школачы, студент чылдарында ышкаш Шура, Саша дивес, а Александра Бораевна деп адаар апарган. Ол 1966 чылда тыва школаларга орус дыл болгаш литература башкылаарының дипломун холга ап, беш чыл дургузунда кады өөренип келген студент эш-өөрү-биле байырлыг кежээнин чыыжынга киришкеш, үлелге ёзугаар Өвүр районнуң Чаа-Суур школазынче аъттаныпкан.

Ажылынга кызымаккай башкы кала-даа ажылдап тургаш, чаңгыс чер чурттугларының ат-алдарын сыкпаан. Башкы кижи хүннүң-не чүс-чүс уругларның, ада-иелерниң карактарының уунда, кулактарының дыыжызында дээрзин Александра Бораевна ыяк билир.

Ол Сүт-Хөлдүң Кара-Чыраа суурга үстүкү класстар башкылап, өөредилге эргелекчилеп алды чыл ажылдаан. Ол-ла чылдарда А. Сарыглар ленинчи партияның кежигүнүнге кирген. Амгы хүннерде бодунуң төрээн школазы Бора-Тайга ортумак школазында ажылдап турар.

А. Б. Сарыгларның ажылының онзагай талазы — чылдан чылче башкылаашкынны бедик деңнелге эрттирип, кичээлди чорударының планнаашкынын өөреникчилерниң чугаа харылзааларын сайзырадырынче, чаа чүүлдү хандыр билип алыр аргаларынче угландырып турарында. Ол ышкаш кичээлдер эрттирериниң янзы-бүрү хевирлерин, аргаларын кичээл, семинар, кичээл-реферат, кичээл-диспут хевирлиг кылдыр чорудуп, кичээлдериниң темаларын амыдырал-биле холбаар чаңчылдыг.

Ол бодунуң башкылап турар эртемин чүгле өскелерге дамчыдып бээри-биле кызыгаарлаттынмайн, харын башкылап турар эртемин боду ханы өөренип, херек кырында амыдырал-биле холбап турар. Ынчангаш ооң башкылаар арга-дуржулгазы, билии бедик. Александра Бораевна ажылында ажыктыг чүүлдерни аныяк башкыларга дамчыдып берип, ажык кичээлдерни эрттиргилеп, эш-өөрү башкыларның кичээлдеринге барып олуржуп турар.

А. Б. Сарыглар школада өөредилге эргелекчизи кижи болгаш, шак ынчаар ажылдаарга башкыларның аразында найыралы быжыыр, арга-дуржулгазы улам бедиир дээрзин өскелерге сүмелеп турары таварылга эвес.

Мурнакчы башкының 20 чыл дургузунда кирбээн бажыңы, чугаалашпаан кижизи чок. Уругларның өөредилге кижизидилгезинден аңгыда, улуг кижилерниң боттарының амыдырал культуразын бедидери болгаш өске-даа талазы-биле беседаларны, лекцияларны үргүлчү кылып турар. Ол каш удаа школада партия организациязының секретарынга соңгудуп келген. Ол 1984 чылдан бээр суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазынга соңгуткан. Бо дээрге чаңгыс чер чурттуглары бора-тайгажыларның аңаа көргүскен улуг идегели болур.

Улус өөредилгезиниң тергиини А. Б. Сарыгларның амыдыралынга чоокта чаа улуг болуушкун болган. Аңаа улус өөредилгезинге чедиишкиннери, коммунизмниң тургузукчулары — аныяк салгалды кижизидеринге ачы-хавыязы дээш РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы атты тывыскан.

Алескандра Бораевна чоннуң болгаш башкыларның хүндүткелин аңаа чедип албаан. Ол кызымак чоруун, чүткүлдүүн өөреникчилерге көргүзүп келген.

С. Б. Сарыглар уругларының кижизидилгези дээш сагыш салып чоруур телептиг ие. Улуг оглу Ширин-оол 10, Чодураа— 9, Эмма 5, Элла 3 класста эки өөренип, авазының дузалакчылары болуп өзүп орарлар.

Улус өөредилгезиниң тергиини, РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы Александра Бораевна Сарыглар школага-даа, суурнуң кудумчуларынга-даа, кала-даа көөрге өөреникчилер-биле кады чоруур.

С. САРЫГЛАР.

ЭТ-СЕВИҢЕРГЕ КАМНЫГ СИЛЕР БЕ?

Чай болурга-ла, школаны септээр болгай. Септелгени чылдың кылыры албан бе? Дозулаар, чугайлаар ажылдарга хөй кижи киржип турар. Боже үнүп турар чарыгдалдар эвээш эвес. Чамдык школалар класстарны, парталарны, сандайларны септелге чок дужаап турар. Өөреникчилерниң чажындан эт-сепке камныг болуп турарын мактаар апаар. Бир столдуң өртээ безин дөртен чеде бээр. Ону шыйып, калаан тура соп каарга, ол кыска хуусаада ажыглалдан үнер.

Өөредилге чылы төнүп турда, Кызыл хоорайның № 2 школазының чамдык класстарынга кирип көрдүвүс. Парталар үш чыл болган-даа болза шупту бүдүн-бүрүн. Шкафтар болгаш өске-даа херекселдер эмгелиг. Школаның ишти арыг-силиг. Заводтардан келгеннери шынар чок-даа боор. Чижээ, хирээндиден кылган парталарның азыглары хоюглаттынмаан. Ону өгтүрерге, дораан үрелир. Сөөртүлге үезинде азыглары ирлип-даа турган. Үш чыл иштинде ийи ээлчеглиг класстарның өөреникчилериниң эдилээни парталар шоолуг үрелбээн. Келир өөредилге чылында бо-ла парталар артынга өөреникчилер олурар.

Башкылар коллективинде улусчу контрольдуң бөлүү материалдыг курлавырлар кадагалалын хынаан болгаш хуралга ону чугаалашкан. Ада-иелер-биле каттышкан класс хуралдарынга камналга айтырыгларын көдүрүп турган. Рейдилерни доктаамал организастап турган.

Эң камналгалыг класс дээш чарышка № 304 биология кабинеди (класс баштыңчы башкызы Т. Г. Ондар) тиилекчи болуп келген. Класстты септелге чок дужаар деп эгелээшкинни диргизери чугула болуп турар. Эге болгаш үстүкү класстарның өөреникчилери чурумнуг, камныг деп, башкылар демдеглеп турар. Столга домактар бижиир, харын оюп, ат салыр чоруктар ортумак класстарда хөй. Ээлчеглиг класстар бот-боттарындан негелде кылбайн турар. Ынчангаш кым кылганын эвээш тодарадып турар. Октябряттар, пионерлер, комсомолчулар бо чугула ажылче кичээнгей салыр, «Камналга» операцияларын организастаар болза эки.

Ниитизи-биле эт-сеп камналгазын эки деп демдеглевишаан, чамдык класстарда четпестерни демдеглээри эртык эвес. 6 «а» класс эки деп санадып турган. Мында бир сандай үрелик болган. Ону баш удур септевээн. Класс бүрүзүнде бир-ийи столдуң кыры божай берген. Өөреникчилерниң септекчи бригадалары келир өөредилге чылынга белен кылдыр парталарны кадап септээри-биле ажылдаары чугула. 2 «а» класстың өөреникчилери саннарны, ат-фамилиязын столдарында бижигилээн. Чамдыктары холу-биле оозун чажырыпкан. Ынчанмайн канчаар, парта шокарлаары чараш эвес чаңчыл. Бажыңнарында столду кым-даа шыйбас болгай. Школада эт-септи база ынчаар көөр болза эки. Моон соңгаар партага чүве бижиир ийи-чаңгыс уруглар ону кылбас боор.

Хая-дашка, автобустарга, клубтарның сандайларынга ат-сывын салыр, бодунуң дугайын бир черге көзүлдүр бижиксээр уруглар бар болдур ийин. Чаа немелде тудугчу ажыглалга киирген соонда, школаның даштын чугайлаан турбуже, хол чедер черлерде үүрмек-даа болза, шыйбактарны база эскердивис. Ынчангаш школачылар төрээн школазының дугайында сагыш салыр хүлээлгелиглер.

№ 2 школада байдал ындыг: эки-даа, четпес-даа талалар бар. Өске школаларда эт-сеп камналгазы кандыгыл? Номнарның эдилели кандыгыл? Номнар септээр ажылга, «Чуртта, ном» деп операцияга дружиналар киржип турар бе? Макулатура чыылдазынга киржип турар силер бе? Кайы школада, класста, эки ажыл чоруп турарыл? Ада-иелер чүнү бодап турарыл? Ол дугайын редакцияже бижииринерни дилеедивис. Ниити күш-биле херимнерге, стол-сандайларга, автобустарга, кала-даа чүве шокарлаар багай чаңчыл-биле демиселди күштелдирерингe киржиринче чаладывыс.

Г. КОРЖАВИНА,
Кызыл хоорккүскомнуң улус өөредилге килдизиниң инспектору,
С. САТ,
№ 2 школаның эге класстарының өөредилге эргелекчизи,
А. ХОВАЛЫГ,
«Шын» солуннуң корр.

МУРНУУ КӨРЕЙ. Демократчыдылга дээш шимчээшкинге киришкеннерге удур истеп сүрүүшкүнну Вашингтоннуң ыдалаашкыны-биле ында калбарткан. Аңаа удурланыышкынның демдээ кылдыр чээрби хире мурнуу көрей ажылчыннар Сеулда америк банк филиалын ээлеп ап, ону ийи шак иштинде боттарының холунга тутканнар.

ЧУРУКТА: Сеулда ёзу-чурумга удурланганнарны каржызы-биле аажылап турары.

Телефото АП—СЭТА.

УЛУСТУҢ БАШКЫЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинде «Улус өөредилгези» деп павильонда «ССРЭ-ниң улустуң башкыларының дуржулгазы» деп солун, чараш экспозицияда Кызылдың № 2 школазының эге класстар башкызы А. А. Алдын-оолдуң дугайын база чугаалап турар. Дуржулгалыг башкы чээрби чыл дургузунда багай өөредилгелиглер чок ажылдап турар, оон кичээл бүрүзү теоретиктиг бедик деңнелде. Тыва башкының арга-дуржулгазын маңаа келгеннер сонуургал-биле өөренип турар.

Б. ДУХНЕВИЧ,
Москва хоорай.

«САЯННЫ» КӨРҮП ОРА

Новосибирскиниң Күрүнениң опера болгаш балеттиң академиктиг театрының бичии залынга Тываның комсомол шаңналының лауреады «Саян» ансамбльның концерти болуп эрткен.

Новосибирскиниң чурттакчы чону болгаш мында өөренип турар тыва студентилер, даштыкыдан келген дөртен хире туристерге бедик шынарлыг, чазагай программазын артистер бараалгаткан. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Надежда Куулар, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Дамба-Доржу Сат, Борис Монгуш, артист Геннадий Тумат олар көрукчүлерниң сонуургалын чедип ап турганнар.

Ансамбльдың танцы бөлүү боттарының эрес-кашпагай, хөглүг танцы-самы-биле көрукчүлерниң хөөнүн улам кадыртып, оларның сонуургалын хайныктырганнар.

Концерт соонда Новосибирскиде партияның дээди школазының журналистика салбырының дыңнакчыларындан «Саян» ансамбльның концертиниң дугайында сайгарылга конференцияны школаның литература-уран чүүл кафедразы организастап эрттирген. Ниитизи-биле концерттиң программазын сонуургаан кижилер боттарының саналдарынга бедик үнелелди бергеннер.

Журналистика кафедразының эргелекчизи, уран чүүл эртемнериниң кандидады, режиссёр Л. А. Баландин бедик үнелелди бергеш, чамдык чүүлдерге доктааган. Ол чүл дээрге ансамбльдың программазында интернационалчы тема эвээш, чүгле национал уран чүүл-биле кызыгаарлаттынып турар. Ол бир талазында эки, ынчалза-даа ансамбль оон-биле холбаштыр бодунуң ажыглап болгу дег хөй аргаларын чидирип турар. Танцылар экидир. Ылаңгыя оларның көрукчүлерни бодунуң оюну-биле чүглендириптери, эрес-кашпагайы черле эки дээрзин демдеглээр апаар. Кол аскап турар талазы чүл дээрге танцы-самының ниити элементилери чаңгыс аай болуп турар. Бо дээрге чайлыг эдип ап болур чүүлдер-дир.

Л. А. Баландин бодунуң чугаазының төнчүзүнде ансамбльдың хөгжүмчүлеринге онзагай үнелелди берген. Шак мындыг чиик, хөглүг аялга кижини дыштандырып, чайгаар-ла сагыш-сеткилди көдүрүп кээр дээрзин айыткан.

Саянчылар Новосибирскиниң Чкалов аттыг заводунуң демир-орукчуларының Культура бажыңнарынга концерттерни көргүскен.

Ансамбльдың артистери амгы үеде Кемерово болгаш Барнаул чоогунда чоруп турар.

Ч. ОНДАР,
Новосибирск хоорай.

БАШТАЙГЫ КИЧЭЭЛ

Кызыл-Мажалыктың төп библиотеказының номчулга залынга үстүкү класстарның «Кижи болгаш хоойлу» деп клубтуң баштайгы кичээли болган. Оон баштайгы кичээлинге «Хоойлу деп чүл?» деп теманы район прокурорунуң оралакчызы С. Н. Абрамов сайгарган. Хөй-ниити черлеринге школачыларның кезээде сагыыр ужурлуг дүрүмнериниң дугайын иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы Ч. С. Ооржак чугаалаан. «Элээдилер болгаш хоойлу» деп литература допчулалын библиотекада методист М. А. Сагды кылган. Клубка кичээл айда ийи удаа болур.

Б. БАГЫТ-ООЛ,
Барыын-Хемчик район.

КАЛМЫК ТЕАТР ТЫВА КӨРУКЧҮЛЕРГЕ

Совет Эвилелиниң хөй националдыг уран чүүлүнүң төлээлери бот-боттарының аразында найыралчы харылзаалыг, уран чүүл бараалгадыглары-биле бо-ла аалдажы бергилээрлер. Калмыкияның Баатр Басангов аттыг күрүнениң шии театры тыва театр-биле чажыт, удавас бежен харлаар. Ол театр ам каш-ла хонгаш ак-көк Тывага кээп, бодунуң оюн-көргүзүглериниң бараалгадыр деп турар. Тываның хөгжүм-шии театрының артистери Калмыкияда оюн көргүзүп чоруп турарын база билир болгай силер.

Ам маңаа театрның төөгүзүнден каш сөстен чугаалап көрейн. Хааның Россияның хожудангай булуңу турган Калмыкия алдан чылдар мурнунда үжүк-бижик чок чораан. Ынчангаш ол үеде театр дугайында чугаа-даа турбаан. Совет эрге-чагырга тургустунган баштайгы чылдарда-ла культура-чырыдыышкын албан черлери үндезилеттинип эгелээн. 1927 чылда Астрахань хоорайга ийи чылдыг калмык шии школазы ажыттынган. Оон соонда көжер театр тургускан, профессионал театр 1936 чылдың ноябрьда тургустунган. Оон директору болгаш организакчызы аныяк шүлүкчү Санджи Каляев болган. Театрның өзээн Астраханьның уран чүүл училищезиниң сургуулдары тургускан. Сценаның хоочуннары, РСФСР-ниң алдарлыг артистери Н. Эрендженов, Б. Бальбакова, Калмык АССР-ниң улустуң артистери У. Лиджиева, Б. Мемеев дээш өскелер-даа чогаадыкчы оруун моон эгелээн. Калмык АССР-ниң улустуң артизи У. Лиджиева дөртен ажыг чылдарда сценага ойнап, Островскийниң «Чаңныгынга» Катеринаның ролюнга, Шиллерниң «Кара сагыш болгаш ханы ынакшылынга» Луизага, «Любовь Яроваяга» кол рольга ойнап турган. Бөдүүн чондан үнген калмык херээженнерниң рольдарынга хөй удаа ойнап келген.

Калмык театр делегей болгаш орус классиканың чогаалдарын тургузуп келген. Театр оон алдын эдилээн Б. Басанговтуң «Чууче», «Кенз байн», «Бумбин орн» дээш өске-даа шиилери сценадан ам-даа дүшпээн. Дээди эртем чедип алган баштайгы доозукчулар театрга 1941 чылда келген. Москвага театр уран чүүлүнүң Луначарский аттыг институдунуң доозукчулары ам Калмык АССР-ниң улустуң артизи Б. Морчуков, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Э-Г. Манджиев, Калмык АССР-ниң алдарлыг артизи У. Сусуков дайын чылдарында фронтуга дайылдажып чораан соонда театрынга ээп келгилээннер. Оларның бир чамдык эштери чаңгыс-даа роль ойнавайн тура, дайын шөлүнге чок болганнар.

Оон дараазында чылдарда театрга аныяк күштер немежип кээп тургулаан. Олар Москвага, Ленинградка, Ростовка эртем-билиг чедип ап турганнар. Ылангыя 1980 чылда ГИТИС студиязы дооскан аныяк артистер театрның чогаадыкчы коллективинге немешкен болгаш чогаадыкчы ачы-салдарлыг болган. Театрга ажылдап келген беш чылдарында артистер Г. Гаданов, В. Базыров, В. Тепкеева, В. Мацакова, Б. Манджиев болгаш өскелер-даа республиканың көрукчүлериниң хүндүткелин чедип алганнар.

Театрның орус бөлүүнүң артистери көрукчүлерниң сонуургалын чедип алган, хөй чылдар дургузунда чоңга бараан болуп чоруурлар.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин театрның коллективи тодаргай ажыл-херектерниң программазы кылдыр хүлээп алган. Чон-биле харылзааны быжыглап, амыдыралчы овур-хевирлерни тургузары бистиң хүлээлгевис. Кандыг-даа театр коллективинге эң чугула айтырыгларның бирээзи —театрның репертуарын тургузары. Бо айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээниңден театрның чогаадыкчы болгаш хамааты туружу, бодунуң мурнунда турар идейлиг болгаш уран чүүл сорулгаларын ханызы-биле билип турары хамааржыр. Театрның чогаадыкчы арның репертуар илередир. Театрның сценазында ойнаар турар шиилер үениң негелдезинге дүүшкен турарынче бистиң театр тургустунганының баштайгы базымнарындан-на сагыш салып турар. Амгы үениң чугула айтырыгларын көдүрүп турар чогаалдар-биле бодунуң репертуарын байыдарынче бисте сагыш салып келген. Орус болгаш делегей классиказынче коллектив онза кичээнгейин бо чылдарда салып келген. Амгы үениң совет авторларының шиилери база национал драматургия көскү черде.

Театрның төөгүзүнде база бир онзагай болуушкун А. Штейнниң «Чайык аразында», М. Шатровтуң «Революцияның ады-биле» деп шиилерин В. И. Ленинниң 100 чылын таварыштыр тургусканы болур. РСФСР-ниң алдарлыг артизи А. Сасыков, Калмык АССР-ниң улустуң артизи И. Уланов баштыңчының овур-хевирин калмык сценага эң баштай тургусканнар. Театр бүгү-эвилел болгаш бүгү-россия конкурстарынга чедиишкин-биле киржип турар.

Түс черниң авторларының шиилерин театр удаа-дары көргүзүп турар. Драматург А. Балакаев театр коллективи-биле хөй чылдарда кады ажылдап турар. «Шынчы чорук», «Элиста валызы», «Чазак даалгазы», «Иениң түрээ», «Калмык херээжен» деп шиилер бистиң көрукчүлеривиске билдингир. Калмыкияның улустуң шүлүкчүзү С. Калеевтиң «Ленинниң кыйгызы-биле» деп шиизи театрның алдын фондузунче кирген.

Калмык театр Астрахань, Ростов областарның, Ставрополь крайның кожээ ишчилеринге аалдап барып турар. Соңгу Кавказка, Бурят АССР-ге ойнап чоруп турдувус. БАМ-га база ойнап чораан. 1984 чылда акы-дуңма Моол Арат Республиказга аалдап чораан бис. Эрткен чайын Татар АССР-ниң көрукчүлери бистиң шиилеривисти сонуургаан.

Ам каш-ла хонгаш силерниң республикага шиилеривисти көргүзүп эгелээр бис. Тыва көрукчү эң-не баштай бистиң театр уран чүүлүвүс-биле таныжары ол. Ону бис бедик харыысалга-биле көрүп турар бис. Ийи театр бо чылын кайызы-даа бежен харлап турар. Бистиң гастрольдарывыс июнь 21-ден эгелээш июль төнчүзүнге чедир уламчылаар. Калмык драматургияның эгезин салган Б. Басанговтуң «Кенз байн» («Озалдаан бай») деп шиизинде 20 чылдар үезинде болуушкуннарны көргүскен. Колхозтар тургустунуп, чаа амыдырал эгелеп турган. Амгы үениң мораль-этика темазынга В. Левашовтуң «Тоолчургу кижи», А. Кудрявцевтиң «Иван болгаш Мадонна», «В. Болтыровтуң «Аас-кежик турган...» (бо шиини түс чер темазынга бижээн) көрукчүлерге бараалгадыр бис. Сөөлгү шиинде кол маадырлар — аныяк малчыннар, ол—хөглүг музыкалдыг комедия.

Уругларга үш шиини көргүзер. Л. Петрованың шиизин ёзугаар «Мерген аңчы» деп шиини калмык тоолдарга үндезилээн. Эң бичиилерге В. Орловтуң «Алдын дагаа оглу», «Емеля» деп шиилер бараалгаттынар. Бистиң көргүзүглеривис көрукчүлерниң сеткилинге таарыжыр деп идегеп турар бис.

Т. ДЖИМБЕЕВА,
Калмык шии театрының литература кезээниң эргелекчизи, Калмык АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

ПАРКТА ЧАА АТТРАКЦИОННАР

Чурттакчы чонну болгаш аалчыларның дыштанырынга таарымчалыг чүүлдер Кызылда Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгында чыл бүрүде кылдынып турар.

Бо чылдың эгезинден бээр паркта элээн хөй чаа аттракционнарны кылган. Аныяк техниктер станциязының чоогунда делгем аянны аттракционнар-биле доллурган. Мында ам улуг улуска «Сюрприз», «Орбита» база үскүлежип турар автомобильдер, долгаңдыр тырыкыланып турар чайганыыш болгаш кедергей бедик, терektерден ажып турар долганчы улуг дугуйну тургускан. Улуг дугуйга хары угда 80 улуг кижи олуруп алгаш дескинип болур. Мында ниитизи-биле уругларга болгаш улуг улуска чаа он аттракционну ажыдып турар.

Бичиилерге таарымчалыг болуру-биле чаа, делгем ойнаар автоматтар залын база кылган. Ол чаштарга болгаш бичиилерге солун болуру чугаажок. Октаргайда ужуп чоруур космос кораблин, реактивтиг самолётту кандыг чаштар башкарыксавас боор! Оон аңгыда чайганып турар алдын-шокар аскыр дагааны, дас-кара кулунну база уруглар мунар. Уругларга база чамдык чаа чүүлдерни мында кылгылаан.

Аныяктарга болгаш спортчуларга база сагыш салдынып турар. 14 столдуг теннис залын ажыткан. Кышкы үеде ук залдың чартыын аныяктарга солун кежээлер болгаш танцы ойнаарынга ажыглаар кылдыр база планнап турар.

Бильярд ойнаарынга сундулуглар хөй. Оларга ам дөрт столду немей тургузар.

Гастелло аттыг парктың культурлуг дыштанылга черлеринге дериг-херекселдерин тургузарынга болгаш ону чаартып эде кылырынга республиканың Культура министерствозу, Кызыл хоорккүскому база хоорккүскомнуң культура килдизи улуг дузаны чедирип турар.

В. КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: ойнаар автоматтар залы; ойнаар автоматта бичии уруг; дескинип турар аттракционнуң ниити хевири.

Авторнуң фотолары.

ЦИРК СТУДИЯЗЫ «АРЛЕКИНО»

Ак-Довурактың школачыларының «Арлекино» аттыг цирк студиязы Чадаана хоорайның Культура бажыңынга өртектиг концерт көргүскен. Олар оон акшазын Чернобыльга болган аварияның уржуктарын узуткаарынга дузаламчы кылдыр чорударын шиитпирлээн.

Шак ындыг көргүзүглерин Ак-Довуракка, АТБ-ге, дугаары бир КМК-га, «Шеңнээр», «Дөң-Терезин» болгаш «Барлык» совхозтарга, Кызыл-Мажалыктың чурттакчы чонунга бараалгаткан.

Г. ПЕТРИЧЕНКО.

КАИ-ниң дыңнадыы

ОРУККА ОВААРЫМЧА ХЕРЕК

Бо чылдың июнь 1-ден 10-га чедир үеде республикага автотранспорттуң озал-ондаа сес катап болган, ол бүгүнүң түңнелинде 7 кижи амызындан чарылган, 11 кижи балыгланган, 3 чолаачы аварияны ээзирик кылган.

Бо чылдың июнь 8-те Чөөн-Хемчик районнуң автобузу-биле Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң ГАЗ-53 маркалыг автомобили үскүлешкен. Оон түңнелинде 4 кижи өлген, 3 кижи балыгланган. Автобус чолаачызы Михаил Күжүгет ээзирик чораанындан орукту эртериниң дүрүмүн сагывайн барган, оон ындыг авария болган.

КАИ ажылдакчылары автомобильди ээзирик башкарар чоруктар-биле демиселди улам күштелдирип турар. Ол хиреэзинде машина рулюнуң артынга «аксы чыттыг» чоргулаар таварылгаларның ам-даа когу үзүлбейн турары дүвүренчиг. Ол чоруктан мындыг халаптар болуп турар-дыр. Ол дугайында мурнуку дыңнадыгларга каш-даа бижип, чолаачыларны сагындырып-даа келген бис, а түңнел чок. Ынчангаш чолаачыларның сагылга-чуруму, оларның оваарымчазы дээш бирги ээлчегде бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчулары, машина-техника талазы-биле харыысалгалыг ажылдакчылары сагыш салыр ужурлуг. Машинаны ээзирик башкарары дээрге оларның талазындан контроль чогунуң бадыткалы-дыр. Оон уламындан чолаачылар транспорт аймаан хуузунда ажыглап болур. А ындыг фактыларга удур демисел улам чидигленип турар дээрзин СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа хүлээп алган доктаалдары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы бадыткаар. Ынчангаш контрольду күштелдирер херек.

Эрткен он хонук дургузунда Кызыл хоорайга 24 чолаачы транспорт аймаан ээзирик башкарып чораан. Оларның аразында Профоблчөвүлелдиң сантехниги В. Тава-Самбуу, Улуг-Хем районда «УТКА 25 чылы» совхозтан келген С. Ондар, Кызылда № 4 ХПТУ-зунда А. Арчумаев олар хуу техниказын ээзирик башкарып чорааш туттурганнар.

Мындыг үүлгедиишкиннерни болдурбас, оон туржук орук озал-ондаан болдурбазы-биле оруктарга оваарымчалыг чоруур талазы-биле ажылды күштелдирер үе келген.

ДЫШТАНЫКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

«Үш-Белдир» курортунда дыштанып турарлар путёвкаларынга чурттап турар черниң аайы-биле иштики херектер органнарынга кызыгаар чоогунуң зоназынче чоруурунуң дугайында демдеглелди ылап-ла кылдыртыр.

ТВ

ИЮНЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — Мультфильм. 9.10 — Футболга делегей чемпионады. Сестиң бири финалда. Мексикадан дамчыдылга. 10.40 —10.45 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50 — Аваның школазы. 15.20 — «Харыылаңар, горнистер!». 15.50 — «Дөжү болгаш маска». Мурнуу-Африка Республиканың улузунуң расизмге болгаш апартеидке удур демиселиниң дугайында док. фильм. 16.20 — «Дүргедээшкин». Продукцияның шынарын экижидер талазы-биле Минскиниң дуржулга-шенелделиг трикотаж фабриказының ажылының дугайында. 17.05 — «Агроүлетпүр: бөгүн, даарта». 17.35 —«Албыстаашкын». Алкоголизмниң хоразының дугайында док. фильм. 17.45 — Футболга делегей чемпионады. Сестиң бири финалда. 18.30— Футболга делегей чемпионадының хүн демдеглели. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Футболга делегей чемпионады. Сестиң бири финалда. 20.30 —Г. Поженяның поэзиязы. 21.00 — «Үе». 21.35— Литература чогаалдарын экранда үндүрүүшкүн. «Егор Булычев болгаш өскелер». Уран-чечен фильм. 23.00 — Док. телефильм. «Орук белдири». 23.20 —23.45 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.40 — «Ынакшылдың төөгүзү». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.50 — Эртем болгаш амыдырал. 9.20 — «Будильник». 9.50 — Н. Тихонов. «Үе болгаш оруктар». Телефильм. 10.30 — Концерт залында— школачылар. 11.15 — «Бистиң бажыңывыс». Гележурнал. 12.00 — Уругларга фильм. «Веснухинниң чогаадыкчы бодалы». 1-ги сериязы. 13.00 — Орус чугаа. 13.25 — «Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 14.25 —«Кадыкшыл». 15.10— 15.15 —Медээлер.

• КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.15 — «Тыва театр — 50 харлаан». Тываның хөгжүм-шии театрының артистериниң концерти. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия теву». Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удур, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — 23.15 — Эстрада көргүзүү.

Агаар

Республикага шокар булуттаар. Диңмирээр чадавас. Дүне агаарның температуразы 7—12 градус чылыг. Хүндүс 22—28 градус чылыыр. Чамдык районнарга 14—19 градус болур.

Кызылга шокар булуттаар. Диңмирээр. Дүне агаарның температуразы 10—12 градус, хүндүс 28—30 градус чылыыр.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

Кино

ИЮНЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Приключения на маленьких островах» 11.20, «Прыжок» 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка о царе Салтане» 9.20, 12.20, «По законам военного времени» 10.40, 14.00, «Звонок из прошлого» 16.00, 17.40, 19.30, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Каждый охотник желает знать» 10.00, «Большие маневры» 11.30, 13.40, 15.50, 18.00, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мультсборник» 12.00, «Танцплощадка» 14.00, «Кто четвертый?» 16.20, 18.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Лунная ведьма» 15.00, «Поезд вне расписания» 16.30, 18.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ» к/т: «После дождичка, в четверг» 12.00, «Любовь и аэробика» 13.40, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

ИЮНЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Откройте, полиция!» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, «Сын полка» 11.00, 13.00, «Прыжок» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.00, «Лунная ведьма» 15.00, «Кто четвертый?» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Звонок из прошлого» 14.00, 16.00, 16.20, «Мультсборник» 11.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Лунная ведьма» 15.00, «Поезд вне расписания» 16.30, 12.30 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «После дождичка, в четверг» 12.00, «Любовь и аэробика» 13.40, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ЧОК» ДЭЭР БЕТИНДЕ

Мээң мурнумда ам база номчукчулар чагаалары. Оларның утка-шынары аңгы-аңгы. Өөрүшкүлүг-даа, муңгаралдыг-даа илереткен чагаалар бар. Оларның аразында республиканың эң ырак-узак — Моңгүн-Тайгадан, Өвүрден, Эрзинден келген чагаалар сагыжымны ээзен дүвүретти. Оларның авторлары — О. Дагба, З. Доңгак, С. Аракчаа олар чаңгыс черге дүгүржүп, сүмележип турган чүве-биле дөмей. Кызыл хоорайга гостиницаларга баарга, хос оруннуң эпти-ле чок болурун хомудап бижээннер.

Редакциядан ырак эвесте «Меңгүлекке» чеде бердим. Шынап-ла, мында чурттап турарларның хөйү оон чаңынга чорда-ла илден. Ылангыя бичии өөреникчилер дыка хөй. Чайгы дыштанылгазында олар районнардан кээп, найысылал-биле таныжып турарлар. Ол кымга-даа өөрүнчүг.

Гостиницаның ол хүнгү администратору Анна Борисовна Гебенова база ол дугайын чугаалап, амгы үеде арыг ак-чоорганның, сыртык хавының чедишпейн турарын дыңнадып, келген кижи бүрүзүнге орун бээр дээш бүгү-ле аргаларны ажыглап турарын бадыткап орду. Аалчыларны хуваагаңының калбак карточкаларын ол көргүстү. Ону долдуруп кааны, ажыы-биле чугаалаар апаар, мээң-даа, кады чораан эжимниң-даа сагыжынга четпээн. Кылагар чүве кырынга карандаш-биле бижимел кылып каан. Оларның чамдызын балалгылап бергилээн. Көжүп үнген-даа кижиниң адын балааны, боду-даа балалы бергени билдинмес.

— Чок, чок! Шупту өрээлдер ээлиг. Арыг орун-дөжек херексели чедишпейн-даа, ол-бо «каъттарда» чегжип турган кижилерни доолдур хүлээп алган бис,— деп, ол бүзүретти.

— Хос өрээл, хос орун ам черле чок ышкажыл?

— Харын турган ышкаш чүве, ынчалза-даа чок-ла боор.

Администраторнуң ол арай ужуру билдинмес харыызы, кылагар карточкада балалган бижимелдер бисти каъттарга чедерин, хос оруннарның бар-чогун ылавылаарынче албадапкан. Бир дугаарында бешки каътка келдивис.

— Үш орун хос — деп, ол каъттың дежурныйы бистиң айтырывыска доораан харыы берди. — Бо: 510, 512, 522 дугаарлыг өрээлдерде бир-бир оруннар хос.

Оларның бирээзинге бардывыс. Хос орунну дыка шевергин кылдыр эдип каан. Оон кырында чоорганны ажыткаш, ак чоорганны, сыртык хавын, аржыылды көрдүвүс — хирлиг, солуттунмаан.

— Ону солуур чүве чогунна чыдары ол-дур. Ынчангаш анаа улус хүлээп албайн тур бис. Чугдунмаан-дыр ийин — деп, дежурный биле администратор бир аас чугааладылар. «Чамдыкта арай боорда орун алгаш анаа чеде бээрге, ак чоорган болгаш өске-даа чүүлдери солуттунмаан болур» деп авторларның бирээзиниң бижээнин сактып келгеш:

— Хирлиг херекселди чүге уштуп солуваан силер? — деп айтырдывыс.

Анаа ийи аңгы харыы берди: ону уштур кижи ажылга бөгүн келбээн. Мен уштур эвес мен.

— Арыг чүвени бериптерге чаңгыс аай деңге солуп кааптар дээш...

Каразынып айтырдым:

— Хирлиг черге улус чыттырбайн тур силер бе?

— Чок, чок!

Эх, кандыг-ла болду. Ынчалза-даа ону казып уктаваадым. Бо таварылганы ажыглап, моон соңгаар гостиницага орун алгаш, оон херекселин эки хынаңар, ылавылаар херек деп чагып ор мен. Ол силерден хамааржыр, бичии-ле хирлиг болза, дежурныйны келдиргеш, дораан солудуп алыңар. Ол силерниң эргеңер-дир.

Ийе. Үшкү каъдынга келдивис. Дежурныйның карточказын ёзугаар алыр болза, он ажыг оруннуң үжү хос. Ону ылавыладывыс.

— Чок, чок! Орун чыппас силер — дээш, каът дежурныйы мурнунда чыткан саазыннар-ап, ол көзенектерни доллура берди. — Дем доллуруп каар дээш четтикпейн баргачым ол-дур.

База кандыг-ла болду? Администратор-биле чугаалашкаңывыс соонда, бешки каътка чорупп турувуста, хос оруннарга чаа кижилер-даа хүлээп ал-ган чадавас.

Гостиницага доктаамал чурттаарының хуусаазы — бир ай. Оон эртер болза, ийи дакпыр өртек-биле төлээр. Ай ажыр чурттааш ийи дакпыр өртек төлеп турар бе? деп айтырыгны салдывыс. Ындыглар чок болду. Ынчалза-даа Грузин ССР-ден келген хамаатылар А. Цуцкиридзе биле С. Тихонов «Меңгүлекте» май 5-тен эгелеп чурттап турарлар. Олар баштай 5-ки каътка чурттап турганнар. Кезек үе эртерге, оларны үшкү каътта № 318 өрээлче шилчиткен. Анаа чораан хүнүвүсте олар 305 дугаарлыг өрээлге чурттап турдулар. Александр Цуцкиридзе шашлык кылыр черде ажылдап турар.

— Кызыл хоорайда киир бижидилге чок-тур силер, канчап ажылга хүлээп алганы ол?—деп айтырдывыс.

— Дугуржулга ёзугаар ажылдап тур мен— деп харыылады. Шашлык кылып турар материалдыг акша-хөреңги-биле холбашкан ажыл болгай, өске черде киир бижидилгелиг кижи ажылдап болур бе? «Дугуржулга-биле»-даа болза?

Сергей Тихонов Кызылга чурттаап бир ай ажыг үениң дургузунда кая-даа ажылдаваан. Чүге ажылдавайн турарын сонуургаарывыска:

— Ажыл тывылбады — деп харыылады.

— Кандыг мергежилдиг силер?

— Чолаачы, каннакчы...

— Ылап-ла ындыг мергежилдиг кижилерни кайы-даа организация чалап турар ышкажыл. Солуннарга хамаан чок, чагыларда чыпшырып каан чарлалдарда безин айтып каан-дыр...

— Даарта Кемеровоже чоруптар мен.

...Ийет, хоорайга ажыл-албан айы-биле-даа, амы-хуу херек-биле-даа чедип келир бис. Дөргүл-төрел, таныш-көрүш чок, азы бар-даа болза, олардан эгенир кижи аалчылар бажыңынче базыптар. Ынаар барбайн ам кайнаар баарыл? Алы безин аалчылар бажыңы. Оон эргинин артап кирип келгеш, «Орун чок» деп бижимелди көрүп кааш, сагыш-сеткил караңгылап келир. Ам кая хонарыл? Бо айтырыг келген кижини дүвүредир.

Гостиницада орун чок болуру шын бе? Хөй кезиинде шын дээрзи билдингир. Ынчалза-даа бо таварылгада ышкаш, хостуг оруннар база тургулаар ышкажыл. Оларны кымга «курлавырлап» турарыл? Оон аңгыда кылган ажылы чок, кандыг-даа сорулгалыы билдинмес С. Тихонов ышкаш кижилер чүге ай-айы-биле чурттап, ийи дакпыр өртек төлевири-биле бирээзинден өскезинче көжүп турарыл? Шак мындыг «эриг сеткилден» хонар чер херегләэн чамдык кижилер курут үнүп турар-дыр. Ынчангаш гостиница бүрүзүнге администратор кижи, келген аалчыга «Орун чок» деп харыылаар бетинде шынгыы бодапыр, дүрүмге таарышпас чүве чок бе? дээрзин ылавылаары чугула. Ынчап хандырылга культуразы беднир.

Шын Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кожээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3316.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00932